

Szatlóczki Gábor¹

**A villa, a civitas és az oppidum
Adalékok a középkori és koraújkori városfogalom értelmezéséhez²**

Absztrakt

A tanulmány első fele a legújabb szakirodalom alapján bemutatja a magyar várostörténeti kutatás jelenlegi állását, miszerint mit gondolunk ma városnak, a mezővárosnak és falunak. A tanulmány második része ezzel szemben a középkori írott levéltári források alapján bemutatja, hogy mi volt a város, mit jelentett a civitas, illetve az oppidum. Végül a záró alfejezet bemutatja a szakirodalom városfogalom értelmezésének ellentmondásait és tévedéseit a forrásokból kirajzolódó civitas és oppidum fogalmak tükrében.

Kulcsszavak: középkori város, civitas, mezőváros, falu, közigazgatás, oppidum, polgár, jobbágy,

Abstract

Im ersten Teil des Aufsatzes wird der aktuelle Stand der Forschung zur ungarischen Stadtgeschichte aufgrund der neuesten Literatur dargestellt: Was wir heute über die Stadt, den Marktflecken und das Dorf denken. Demgegenüber versuche ich mit der Hilfe der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen schriftlichen Quellen vorzustellen, was die Zeitgenossen unter dem Begriff der vorgenannten Siedlungstypen eigentlich verstand. Zugleich weise ich im letzten Unterabschnitt meines Aufsatzes auf die Irrtümer und Widersprüche der bisherigen Forschungen hin und ich klarstelle diese im Spiegel der Begriffe Civitas und Oppidum.

Schlusswörter: die mittelalterliche Stadt, Civitas, Markt(flecken), Dorf, Regierung, Oppidum, Bürger, Grundholde

A Századok folyóirat 2022. évi 4. számának hasábjain jelent meg Gulyás László Szabolcs könyvismertetése, Lakatos Bálint Mezővárosi oklevelek című kötetéről, amelyben a könyv szerzője egyrésztől rendkívül alapos összefoglalását adja a mezővárosok önkormányzatiságának, másrészt kapcsolódó adattára jelentős tudományos teljesítményt mutat fel.³ Mind a recenzió, mind a recenzeált mű szerzője napjaink városkutatásának jeles képviselője, továbbá Kubinyi András munkásságának méltó folytatói. Mindkét kutatóról

---

¹ Történész.

² DOI: 10.59558/jesz.2023.4.73

³ Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301-1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2019., Gulyás László Szabolcs: Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301-1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2019. 739. oldal. (Recenzió). In Századok, 2022, 156. évf., 4. szám, 843-846. o.

elmondható, hogy az elmúlt években több tanulmányukban foglalkoztak a középkori magyar város terminológiai kérdéseivel, tisztázandó az alapvető fogalmak valós jelentését.⁴ A problémakör jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint Gulyás László Szabolcs könyvismertetőjében tett megállapítása, miszerint a modern kori várostörténet-írás mindmáig adós az *oppidum* fogalmának precíz értelmezésével,⁵ valamint az adattárba bekerült számos *civitas* okán pedig megjegyzi, hogy a mezővárosok meghatározásának kérdésében továbbra is nehéz kielégítő döntést hozni. Gulyás véleménye szerint a mezőváros, illetve a fentebbiekből következően az *oppidum* és a *civitas* fogalmainak meghatározása meglehetősen „ingoványos talaj”, lévén Lakatos Bálintnak sem sikerült egyértelműen elkülöníteni – avagy csak „vitatható módon” – a mezővárosokat/*oppidum*okat a *civitas*októl.⁶ Mivel a recenzió szerzője szerint mindezek ellenére Lakatos Bálint kiváló monográfiája „hamar a középkori magyar városfejlődéssel foglalkozó szakemberek kézikönyvévé válik majd és kiindulópontja lesz minden további, az *oppidum*okat érintő jövőbeli kutatásnak”, nem tekinthetünk el attól a ténytől, hogy a címbéli ígéretével ellentétben a könyvből továbbra sem derül ki pontosan mi is volna a mezőváros/*oppidum*, illetve a *civitas*, voltaképpen milyen települések önkormányzatiságáról és azok írásbeliségéről szól a könyv. Mindez pedig jelentős mértékben csökkenti a monográfia használati értékét, lévén az abban levont következtetések és megállapítások esetében továbbra sem tudható, miszerint azok a városra, a mezővárosra, az *oppidum*ra vagy a *civitas*ra tekinthetők-e érvényesnek. Amíg tehát e kérdéskör megoldásában nem történik előrelépés, addig Lakatos Bálint valóban monumentális adattára sem teljesítheti be értékének megfelelő kézikönyv küldetését. Mivel pedig Gulyás László Szabolcs kritikai ismertetésében éppen a legfontosabb kérdésben nem foglalt egyértelmű álláspontot, avagy nem mutatta be az abból eredő módszertani ellentmondásokat, az alábbiakban érdemes azt újra megvizsgálnunk.

I. A város, a mezőváros, az oppidum és a civitas fogalmak meghatározásáról

Továbbra is érvényes a Győr város középkori polgárainak adattára vonatkozásában tett megállapítás, miszerint egy közös szempontrendszer – jelen esetben a mezőváros – alapján összeállított adattár esetében, nincs fontosabb módszertani kérdés, mint azon ismérvek pontos meghatározása, miszerint abban mely mezővárosok kerülnek felvételre.⁷ Lakatos Bálint e kérdésben már a címválasztással kijelölte a kritériumokat, miszerint minden olyan város, amely mezővárosnak tekinthető. Mi is volna tehát a mezőváros?

A szerző szerint a 15. századi Magyarországon a településeknek három típusa létezett, mégpedig a város, a mezőváros és a falu (*civitas*, *oppidum* és *villa/possessio*). Bár különösen a latin megnevezések időben változtak, valamint egyidejűleg többféle értelemben is használatosak voltak. Meghatározása szerint: „a *civitas* jogi értelemben a teljes körű autonómiát, polgári szabadságjogokat élvező, kiváltságokkal felruházott és fallal övezett

⁴ Lakatos Bálint: Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében. Budapest, 2013. (Doktori disszertáció) 10. o., Lakatos 2014: 495-530. o., Gulyás László Szabolcs: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I. kötet. Budapest–Debrecen, 2014, 391-403. o.

⁵ Megjegyzendő, hogy jelen tanulmány alapvetései már 2020-ban megjelentek, Gulyás László Szabolcs azonban mégsem utalt a felmerült új szempontokra. Szatlóczi Gábor: A polgár, a zsellér és a jobbágy. Adalékok a győri polgárság középkori adattárához. In Győri Tanulmányok, 2020, 41. évf., 7-39. o. 7-39. o.

⁶ „Mivel már a középkorban sem volt egyértelmű definíciója az *oppidum* fogalmának, és a modern kori várostörténet-írás is adós maradt idáig a precíz értelmezéssel, nagy kihívást jelent a vizsgálatba bevonható mezővárosok pontos kijelölése.” Gulyás 2022: 844. o.

⁷ Szatlóczi: i.m. 7. o.

település.” Szerinte ugyanis a fallal övezettségnek fontos jogi következménye volt, lévén az 1351. évi 6. tc. a fallal övezett városokat (*civitates muratae*) mentette fel a kilencedfizetés alól. Lakatos szerint „*a kor embere számára a fallal kerítettség egy küllembeli, kinézeti megkülönböztető jegy is volt*”, így „*ez bujkálhat a magyar vár-os szóban is*” lévén „*a civitas a 12–13. század fordulójáig nem várost, hanem várat jelentett.*” Ennek némileg ellentmondva szerinte azonban akadtak olyan földesúri vagy egyházi kézben lévő *civitas*nak nevezett települések, mint Kismarton, vagy a püspöki székhelyek, amelyek „*jogi értelemben nem voltak*” városok, lakóik pedig „*jogilag jobbágyoknak számítottak.*” A szerző végül tovább fokozva a terminológia ellentmondásait megemlíti Szeged példáját is, ami ugyan kimaradt Verbőci felsorolásából, mégis városfal nélkül volt szabad királyi város, ráadásként pedig Zenta *oppidum* esetét, amely városfal építési engedély nélkül kapott *civitas* címet 1506-ban.

Lakatos Bálint szerint „*az oppidum megnevezés a késő középkor terméke, és Ladányi Erzsébet kutatásaira hivatkozva megállapítja, hogy az a „libera villa (szabad falu) kifejezést a 14. század második felében váltja fel, és a 15. század közepére válik azt kizorítva elterjedté.*”⁸ Az *oppidum* megnevezés megjelenése a szerző véleménye alapján egybeesik azzal, amikor a magyar településhálózat sűrűsége elérte azt a szintet, hogy a „*települések hierarchikus megkülönböztetéséhez egy új kategóriára, új elemre volt szükség város és falu között.*” Szerinte a mezőváros szó is ezt bizonyítja, mivel: „*a mezőváros „város” ugyan, de nem erődített, szemben a valódi „kulcsos”, vagy „kerített” várossal.*” E felfogás szerint a mező előtag jelzős szerkezetben éppen azt jelenti, hogy a mezőváros nem rendelkezik fallal, tehát nincs erődítése, kapuja nem zárható kulccsal, így Lakatos szerint csak idézőjelben „város”, szemben a *civitas*ok kapcsán meghatározott valódi városokkal.⁹

Végül összegzésként megállapítja, hogy „*a jogi városfogalom a középkori Magyarországon nagyon szűk, mert Verbőci Hármaskönyvének idézett helyén csak a fallal megerősített szabad királyi városokat, azaz a tárnoki és személynöki városokat, előbbiből mind a nyolcat (Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa, Eperjes), utóbbiból hármat (Székeséhvár, Esztergom, Lőcse) említi városként.*” Ebből fakadóan „*csak ennek lakói polgárok, ők bírnak országrendiséggel.*”¹⁰ Rajtuk kívül pedig „*mindenki vagy nemes vagy jobbágy, így az oppidumok jogi értelemben kimaradnak a városok közül.*”

A fentebbi összegzést olvasva nem csoda hát, ha végül a szerző kézenfekvő lehetőséget választ, megoldás helyet egyszerűen megkerüli a kérdést: „*Az ellentmondást, tudniillik hogy a településhálózat derékhadát alkotó kisebb városias települések, a mezővárosok nem lennének városok, a településhálózat funkcionális elemzésével sikerült meghaladni.*”¹¹ Az egyébiránt korábban Szende Katalin által megfogalmazott nézet szerint a várostörténeti kutatásokban: „*A kiváltságolás ténye helyett a központi funkciók betöltése vált a legfontosabb szemponttá, ami a városiasnak tekintett települések számát jelentősen kibővítette, ide sorolva a földesúri joghatóság alatt álló, írott kiváltságlevéllel nem feltétlenül rendelkező mezővárosokat is.*”¹²

Immár nincs jelentősége annak, hogy város-e a mezőváros, mi számít tulajdonképpen *civitas*nak, lévén a Verbőcinél nem említett városok mind mezővárosként kerültek az adattárba.

⁸ Ladányi Erzsébet: *Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben.* In Történelmi Szemle, 1980, 23. évf., 450-477. o.

⁹ Lakatos Bálint a doktori értekezésében Szakály Ferenc eredeti megállapítását követve még óvatosan fogalmazott: „*valójában nem tudjuk pontosan, hol húzódik a határ civitas és oppidum között*”, mivel utóbbi korabeli jogi meghatározása sem Verbőcinél, sem más magyarországi forrásban nem szerepel. Lakatos 2013: 10. o., Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Humanizmus és reformáció* 23. Budapest, 1995, 13. o.

¹⁰ Értekezésében hozzá teszi azt is, hogy Verbőci még e téren is következetlen, lévén munkájában más városokat is megemlített. Lakatos 2013: 10. o.

¹¹ Lakatos 2019: 13. o.

¹² Szende Katalin: *A magyar városok kiváltságolásának kezdetei.* In Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás (szerk.): *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok.* Debrecen, 2011, 24. o.

Hogy akkor mégis mi számít városnak azt a kor embere helyett a modern kutatásnak kell eldöntenie, mégpedig a településhálózat funkcionális elemzésével. Igaz ugyan, hogy továbbra sem fogjuk tudni mit is jelentett a város, mezőváros, falu, illetve a *villa*, *oppidum* és *civitas* kifejezések, helyette egy modern szempontrendszer dönti el, mely települést tekintjük kevésbé, vagy inkább városiasnak. Ezek után csupán egyetlen kérdés megválaszolásával maradt adós a várostörténeti kutatásunk, mégpedig éppen az *oppidum*, a *civitas*, a város és utóbbiból fakadóan a mezőváros fogalmának és jogviszonyának tisztázásával. Egyszerűbben megfogalmazva: város volt-e a mezőváros?

I. 1. Város

Mindenekelőtt a város helyrajzi vonatkozásaival kell kezdenem, lévén minden más abból következik.¹³ A magyar *város* elnevezés régebbi, még a 16. században is leggyakrabban használt alakja a *váras* volt, ami a *körül fon, körbevesz, lezár, betakar, véd* jelentésű indoeurópai *uer* igetöbbször származó magyar *vár* alakból ered.¹⁴ Mint azt a széleskörű magyar köznyelvi használata mutatja – például szekérvár, bagolyvár –, a *vár* és *váras* fogalmi elsődlegesen minden egyéb jogviszonybeli vonatkozás nélkül pusztán az adott hely kerített/védett jellegét jelentették. Tudniillik egy bagolyvár, vagy kígyóvár elnevezés létrejöttéhez még az sem szükségeltetett, hogy ott a természetes környezet formáljon védett helyet, mintegy Sárvár mocsara esetében, mert ahhoz elég volt az is, ha a névalkotó szubjektív nézőpontja szerint a baglyok, vagy a kígyók közrefogva őrizték az adott élő, vagy élettelen környezetet. Miként tehát a szekérvár esetében a szekerek alkották a várat, úgy más esetben a baglyok, kígyók vagy éppen a mocsár. Legkorábban *-s* képzővel – a várral körülkerített hely értelemben – a melléknévi jelzős alakváltozat alakult ki, majd később azzal párhuzamosan az ott élő közösség vonatkozásában egyszerű jelentéstapadással a főnévi *váras/város* alak.¹⁵ Ennél fogva a magyar nyelvű forrásokban alapvetően nem tettek különbséget, és egyaránt közönségesen városnak nevezték a latinul *oppidum*-nak, vagy *civitas*-nak írt helységeket és közösségeket is.

Tudniillik a *vár* szó, miként az abból képzett *váras* jelentése is eredetileg nem a kőből vagy fából épült fallal való kerítettséget, hanem az építés módjától függetlenül az adott hely (pl. település/majorság) területének körülzárt, védett, őrzött voltát jelentette. Ez okból melléknévi jelzős szerkezetben egyszerű falunév előtagjaként éppen úgy előfordult a *váras*, mint vélhetően a pusztán csak majorságként használt Somogy vármegyei *Váras praedium* elnevezésében.¹⁶ Várnak vagy városnak tehát az számított, amely valamely terület közepét, más szóval az udvarát, megyéjét – függetlenül annak építőanyagától – gyűrű módján körülzárta és funkcionálisan védelmezte. Ebből egyenesen következik, miszerint a legtöbb középkori várunk, miként a nagyobb városaink is, általában több kisebb, nagyobb várból vagy városból álltak, lévén minden olyan belső udvart/települést, amit egy *váröv* zárt körül, nemcsak együttesen, hanem külön-külön is várnak, avagy városnak neveztek. Mindez a várak, de még a városok esetében is, legtöbbször olyan egyszerű elnevezésekben köszön vissza, mint az alsó-, felső-,

¹³ Előjáróban fontos kiemelni, hogy jelen tanulmány – amennyire az lehetséges volt – következetesen a korabeli források fogalomkészletéből építkezik. Igyekeztem minden benne szereplő fogalomnak az eredeti legjobban megközelítő értelmezését meghatározni és használni.

¹⁴ TEsz III. 1090. o.; Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I. Bern, München, 1951. 1160. o.

¹⁵ A korábbi etimológiai meghatározás szerint a várak körül létrejött „*suburbium*” jellegű településekre utalt volna a név, miszerint a település azért *váras*, mert van mellette egy *vár*. TEsz III. 1093-1094. o. Ezzel szemben a *váras*, nem jelentéstapadással, hanem a *vár* igei jelentésének megfelelően a kerített település melléknévi jelzős (várral kerített) alakjából főnevesült.

¹⁶ TEsz III. 1093-1094. o.

vagy a belső-, középső-, külsővár/külsőváros. A fentebbi értelemben a vár és a váras szavak legkorábbi magyar nyelvű előfordulása Anonymus Gestájából ismert, miszerint Árpád fejedelmet Ung vár vezérének, vitézeit pedig *ungvárosiak*nak nevezték.¹⁷

I. 2. *Oppidum*

Valamivel szűkebb, de fő ismervében azonos jelentéstartalommal bírt a *váras* latin megfelelője az *oppidum*. A magyar *váras* fogalmához képest lényegi különbség csak abban mutatkozott, hogy az *oppidumot* mindvégig hangsúlyosan pusztán helyrajzi értelemben használták, míg a *váras* közösség értelmű főnevesült alakját latinul elsősorban *civitas*nak írták.¹⁸ Az *oppidum* kizárólagos helyrajzi értelme mindenekelőtt annak latin jelentéséből eredt, miszerint függetlenül minden más helyrajzi és építészeti jellemzőtől, azon településeket nevezték *oppidum*nak, amelyek területére nem lehetett szabadon belépni. Az *oppidum* kifejezés ugyanis az *op-pedo* szóösszetételben gyökerezik, amelynek jelentése a „láb elé, avagy a lépés elé” helyezett bárminemű akadály.¹⁹ Ebből fakad az a korábban már említett sajátosság is, hogy elvben éppen olyan *oppidum*nak számított egy kőfallal rendelkező település, mint az, amelyet csak egy árok, palánk, kert, sorompó, vagy pusztán csak egy állandó őrség védelmezett.²⁰ Mivel gyakorlatilag minden települést, így a falut is, gazdasági és művelési okokból valamiféle sövénykerítés vett körül, a jelentésbeli hangsúly ténylegesen a várhoz hasonlóan az *oppidum* esetében is a funkcionális szerepén volt. Másként attól, hogy egy település bárminemű kerítettséggel bírt, még nem vált automatikusan latinul *oppidum*á, miként magyarul *váras*sá sem. A belépés elé vetett akadály ugyanis csak akkor tudta ténylegesen is betölteni a jelentésbeli szerepét, ha nem csak egyszerű nehézséget jelentett, – mint egy árok, vagy egy fal – hanem valóságos működő oltalomként funkcionált.

A 16. században ugrásszerűen megsokasodó magyar nyelvű írott forrásoknak köszönhetően a jogviszony alaptermészetén túl már jóval részletesebb leírások maradtak fenn az *oppidumok* kerítettségéről, másként a kerített városokról. A városi palánkkerítés kivitelezésének legegyszerűbb és ez okból legelterjedtebb módja, a velárbeli üléseket és kertföldjeiket övező kerítéseknek a mező felől eső részekben való egységes megerősítése volt.²¹ Az így épült latorkertnek vagy palánknak, a települést körülölelő kerítését az egyes ülésbirtokos polgárok, a rájuk eső szakaszok megépítésével alakították ki. Ily módon készült például a sárvári palánk is, amelyhez minden egyes polgár az ülése szélességének megfelelően 62 szál karót volt köteles felállítani és sövény módra megfogni, miként Polgár város palánkjának építését és karbantartását is ülésenként szabták ki.²² Emellé a sárváriak közösen építettek két

¹⁷ Anonymus 2004. 12., 19. o.; Anonymus 1772. 12., 36. o.

¹⁸ Pápai Páriz 1708. 106., 406. o.; Szenczi Molnár Albert: Dictionarium Hungarico-Latinum. Lócse, 1708, 164., 250. o., Szatlóczki: i.m. 24. o. 78. jegyzet.

¹⁹ Etymologiarum XV. II., EDL 2008. 430-431. o.

²⁰ Szatlóczki: i.m. 26-27. o. 88. jegyzet.

²¹ Kálmánsehi 1556: „az sorompokon törökök álnak, az várast erzik sákmánostúl.” MNL OL R 285. Szalay Ágoston gyűjteménye 1. d. CCLVIII.; Kanizsa 1555. „menyi erűsége mast is vagon az külsű kerteknek, nem hal mek sem ló, sem ember, kinek élése vagon.” MNL OL E 185 7. d. Csányi Ákos – Nádasdy Tamás nr. 58; 1556: „ez hel mint hagyatot, mind kívül belül élésbe, és kívül való kertek, sorompók erűségébe, kegyelmed tuga, látá, az keréret váraska mezételen voltát” uo. nr. 155.; Beckó és Újhely városok 1634: „az két város sarampókkal legyen körülvetve, kinek kapui legyenek”, a külsővárosiaknak pedig „a mező felől lévő kerteket úgy bekeríttessék, hogy senki azon által ne járhasson.” MGSZ 1898. 270-271. o.

²² A mező felől való külső kertek/kerítések építésének mikéntjéről Sárvár város 1592-es latin, illetőleg 1608-as magyar nyelvű rendtartása tudósít, miszerint: „az váras keréttéssének épületire, az melly darab palánk nekik ki vagon szakasztva, abba hattvan kétt száll palánk karótt tartoznak fell állatni, fonyássávall és sározássávall egyetemben.” A hatvankét szál karó említéséből egyértelműen kiderül, hogy ez a kötelezettség nem a város

kaputornyot, és töltések kialakításával vizes árkot hoztak létre a város körül. Az ilyen egyszerű, egysoros sövényvel fonott, esetleg sárral tapasztott palánkból, más esetben csak felül megfont sűrűn egymasmellé leásott karókból álló városfal egyetlen célt szolgált, mégpedig a lakosság és a település védelmét az idegenektől és tolvajoktól.²³

A közönséges városok/*oppidum*ok falát eszerint leggyakrabban az egymás mellett sorakozó *sessiok*, illetőleg azok kertföldjeinek, többnyire sövényfonatos kerítései (*külső kertek*) alkották, mégpedig a külső határoló szakaszokon egységes palánkot, latorkertet, (*kívül való kertek, sorompók erőssége*), avagy a latin *op- pedo* fogalmához hűen, a belépés előtt való akadályt képezve. Emellett az utcák által nyitott bejáratokat egy-egy mozdítható sorompó vagy kapu zárta el, mint azt Kálmáncsehi, Csepreg, Kanizsa, vagy Sárvár esetében is említették.²⁴

Mint azt már önmagában az *oppidum* fogalmának eredeti jelentése, továbbá a csepregi rendtartás várost kerülő őreinek példája is jelzi, a *váras* fogalma a vár eredeti jelentésének megfelelően sokkal tágabb volt, mint amit pusztán a városfal létéből, vagy nem létéből gondolnánk. Jól példázza mindezt a győri püspökség 1592-es urbárium, amelyben Nagyjenő faluról külön feljegyezték, hogy bár régen város volt, most is fallal van körülkerítve.²⁵ Eszerint az urbárium készítőjének szubjektív véleménye alapján a települést körülkerítő fából készült fal, másként a palánk, a falu és a város közti legalapvetőbb különbséget jelentette. Tudniillik Nagyjenő az összeírás pillanatában egyszerű falnak számított, de legalábbis az összeírást végző személy így gondolta, ez esetben pedig bár korábban városként természetes lett volna a palánkfal, faluként már nem volt az. Mégis, attól függetlenül, hogy az urbárium készítője, vélhetően a korszak általános közgondolkodása szerint a város legfőbb jellemzőjének a városfalat gondolta, Nagyjenő pusztán azért mert még mindig álltak a városfalai, nem maradt sem *város*, sem *oppidum*, hanem valamely az összeírásban nem említett ok miatt, közönséges faluvá vált.

Miben különbözhetett Nagyjenő más környékbeli városoktól, ami miatt a városfal nem volt elegendő az *oppidum* jogállás megtartásához? Ezen a ponton ismét a vár szó eredeti jelentéséhez kell visszakanyarodnunk, miszerint annak elsődleges, – ahogy egyébiránt a latin *oppidum* esetében is – körül zárt, védett, belépés elé vetett akadály érteleméhez a városfal önmagában korántsem volt elegendő, ahhoz a körül való őrizet is szükségeltetett. A várfal vagy a városfal ugyanis nem sokat ért az azt védő őrség nélkül. Egyszerűbben fogalmazva Nagyjenő a palánk megléte ellenére vélhetően azért nem számított már városnak (*oppidumnak*), mert a település polgárai nem gondoskodtak annak állandó körül járó őrizetéről, így a belépés elé vetett

---

egészére, hanem minden ülésbirtokos polgár számára, a jobbágyi vagy zselléri rendtartásától függetlenül, egyénileg volt megszabva. A korabeli építési mód alapján ugyanis a 62 darab karó, a fonáshoz szükséges 30-40 cm-es közőkkel számolva, kb. 18-20 méter szélességű palánkszakaszt jelentett, pont egy polgári ülés átlagos szélességét. 1592: MNL OL E 185 7. tétel VI. könyv 176-178. fol.; 1608: MNL OL E 156 fasc. 37. nr. 56/c.; 1639: uo. fasc. 37. nr. 57.; Polgári 1643.: „10. articulus: Az városnak külső kerítéséről. Akik az városnak jól tudják az ő kerítéseket és az parancsolat szerint meg nem csinálják és szófogatatlanságra vetik magokat, valamint kapitány uram tanácsával együtt, az büntetést kimondják, minden kedvezés nélkül büntessék meg 12 forintig.” Balogh 1999: 30-31. o.

²³ Lippai általánosságban írt a korabeli kertelésről, az egyszerű közönséges élő sövény telepítésétől, a kőfallal való övezésig: „azért a lopoktól a kert meg-őriztessék, ... némelyek hosszú tölgy-fa karókat ásnak a földbe, sűrűn egymás mellé, és fellyül meg-fonnyák, hogy könnyen le-ne dőlhessen, avagy ki-ne vonhassák.” Lippai János: Posoni kert, melyben minden kerti munkák, rendelések, virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel, és kerti csemetékkel való bajmólódások. Győr, 1753, 12-13. o.

²⁴ Csepreg 17. század elején kelt tisztartói utasítása szerint: „Mivelhogy az város nagy helyen vagyon, sok gyülevész, s gaz mégis szokot be járnai, senkinek szándékát sem tudhatni, azért az polgár mester, s bíró mindenkor rendeltessen város [út]őreket, az kik vigyázzanak, s kerülyék az várost. Az városban pedig, hogy minden rossz ember be ne üthesse az orrát, tehát az polgár mester ossza fel, erős mély árkokkal küül vévén az várost, erős saranpókat csinállyanak, s úgy vigyázzanak magokra.” MNL OL E 185 68. tétel II. kötet Utasítások 26-32. fol.; TESz III. 575. o.

²⁵ „Possessio seu villa Nagy Jeneő, quae fuit olim oppidum, etiam moenibus ligneis circumseptum.” A *moenibus ligneis* fa karókból készült vesszőfonatos falat, másként palánkot jelent. MNL OL E 156 a. fasc. 119. nr. 6. 8. fol.

akadály sem funkcionált eredeti rendeltetésének megfelelően.

Mintegy fordított példaként akadtak olyan velálok is, amelyek városfallal egyáltalán nem rendelkeztek, mégis *oppidum*nak, magyarul pedig városnak neveztek. A Zala vármegyei Rezi és Szántót 1674-ben írták *oppidum*nak, miközben Rezi – leszámítva egy 1436-as oklevelet – sosem volt sem latinul, sem magyarul városként említve, miként nem rendelkezett vásártartási joggal sem.²⁶ Szántó ugyan a 16. század közepéig népes városnak számított, ahol esperesi székhely, megyei ítélőszék, és vásár is működött, a 17. század második felére azonban már nem sokban különbözött a környékbeli közönséges falvaktól. Az *oppidum* megnevezés mégsem tekinthető egyszerű elírásnak, lévén e néven egy, a helyismeret hiányával egyáltalán nem vádolható vármegyei viceispánok, szolgabírák, viceszolgabírák, esküdtek és a nótárius által kibocsátott oklevélben szerepeltek. Rezi esetében a viceispánok jelentéséből az is kiderül, hogy a község polgárai „*fegyveresen, föl tekert puskákkal, dorongokkal, botokkal, baltákkal azon Rezi ucsában tumultust indítván az harangot félre vernyi akarván,*” akadályozták meg a dézsmaperben foganatosított végrehajtást. Más okot nem látván, adódik a kézenfekvő magyarázat, miszerint a vármegye hatósága azért írta Rezi *oppidum*nak, mert azt jelentékeny számú, 31 fős fegyveres őrség védelmezte. A várost körülzáró „váröv” tehát a bagolyvárak példájához hasonlóan fal helyett akár maga a körül való őrizet is lehetett.

A körül való kerítés és őrizet mellett a városok másik legfőbb ismérve, hogy azon közösségek építettek várost, illetve gondoskodtak saját állandó őrizetükről, amelyek heti vásár, vagy sokadalom (országos vásár) tartási kiváltsággal rendelkeztek.²⁷ Egy népes szabad sokadalom megtartásához – lévén ebből adódóan az „közhelynek” számított – elengedhetetlen feltétel volt egy minimális fegyveres erő megléte. A vásárban ugyanis külön vásárbíró működött, aki a segítőkkel vásárvámost szedett a kereskedőktől, felügyelte a vásár területén a közrendet, és érvényt szerzett a piacra érkező árusok és vásárlók szabadságának.²⁸

Mégis a fentebbiek okán ugyan majd minden város egyben vásártartási joggal is bírt, még sem példa nélküli az olyan *oppidum*ok esete, amelyek sem hetivásár, sem sokadalomtartási kiváltsággal nem rendelkeztek. Példának okáért 1690-ig Kapu városa, miként a 17. század második felében rövid időre várossá lett Rezi sem rendelkezett vásártartási joggal. Rezinek vélhetően városfala, azaz palánkkerítése sem épült, igaz helyrajzi értelemben a településszerkezete alapvetően nem zárja ki annak egykori létét. Mindenesetre éppen az 1674. évi hatalmaskodási eset tanúskodik amellett, hogy Rezi városában nem emeltek rendes kerítést és kapukat védő sorompókat. A vármegye népes küldöttsége ugyanis egyenesen az egyik eljárás alá vont polgár házáig jutott, míg a reziek már csak az utcán állták útját az viceispánok vezette csapatnak.

A magyar város és a latin *oppidum* fogalmak fentebb megismert jelentéstartalmára alighanem a legkiválóbb példa a már említett Sopron vármegyei Kapu városa, amely jelen ismereteink szerint az egyetlen késő középkori város, amelynek szinte napra pontosan ismerjük az alapítási dátumát, sőt az egyedülálló forrásadottságainak köszönhetően, nemcsak a legkorábbi ismert várostervrajza maradt az utókorra, hanem több beszámoló is az építkezés megvalósításáról. Ha más egyebet nem is tudnánk róla, Kapu *oppiduma* önmagában már ettől különleges volna, de a Nádasdi család levéltárában fennmaradt iratanyaga révén, az *oppidum*, a város és a mezőváros terminológiai kérdéseinek tisztázásához is irányt mutat.

Kapu városának első említése, jobban mondva alaprajza, Nádasdi Tamás prefektusának, Matissi György deáknak az 1541. január 28-án kelt levelében maradt fenn.²⁹ A levél borítójának

²⁶ 1674: VÉL Decimae episcopales 33.; 1436: MNL OL DL 92865.

²⁷ Lakatos 2019: 12. o.

²⁸ Sziget város panasza. 1565. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv. Vermische ungarische Gegenstände. Conscriptiones. Fasc. 3. Rote Nummer 42. Konv. 68/A. 20. fol.

²⁹ Matissi György levele Nádasdi Tamásnak 1541. február 7. Kapu vára. MNL OL E 185 19. d. Matissy György – Nádasdy Tamás nr. 18.

belső oldalán Matissi saját kezű rajzán szerepel Kapu várának és városának tervrajza, amely a középkori eredetű vár egykorú állapotát, valamint a tervezett várost ábrázolja. Úgy tűnik Matissi tervrajza nem sokkal a városalapításról szóló döntés meghozatala után készült, mivel pár nappal később, február 7-én már a faanyag vágásáról, illetve a város helyének elegyengetéséről írt Nádasdi Tamásnak.³⁰ Ekkor már javában folyt a sárvári város palánkjának építése is,³¹ továbbá Kanizsa városa sem maradt ki a sorból, ahol egyidejűleg ugyancsak új város építésébe kezdtek.³² A kapui város palánkjának építkezései gyorsan haladtak. Május 28-ára már felállították a palánk karóit és megfonták a fal alját, kivéve a kapuk közét, az India és a Rába felőli oldalon.³³ Ez utóbbi oldal a tervrajz szerint sem kapott palánkfalat.³⁴ Ezzel párhuzamosan megkezdték a város házainak építését is, illetve a vár körüli új külső palánk, az úgynevezett „nagykör” (külső vár) palánkjája is mindenhol elkészült.³⁵ A város építése nyár elejére alighanem be is fejeződött, és végül a tervrajznak megfelelően, abban 28 ülés/házhely (*sessio*) lett kialakítva.³⁶

Az 1541-ben minden településelőzmény nélkül, újonnan épült Kapu városa ugyanis az első kapavágástól fogva a forrásainkban magyarul kizárólag *váras/városként*, latinul pedig *oppidumként* szerepelt.³⁷ A város leteleplülő polgárai mindvégig a 16-17. század folyamán, mindannyian zsellér módra, gyalog szolgáltak, mivel a városbeli házhelyekhez jobbágyi helyföldet, annak hiánya okán, egyáltalán nem osztottak.³⁸ A város polgárainak egyedi társadalmi helyzetén kívül, a település jelen ismereteink szerint egészen 1690-ig vásártartási engedéllyel sem rendelkezett,³⁹ és ha mindez nem volna elég, hosszú évtizedekig saját templommal sem bírt, így filiális egyházközössége – miként a 17. században épült fakápolnája is – egészen a század végéig a szomszédos babóti plébániai egyházközség egyszerű leányegyháza volt.⁴⁰

Összegzőként tehát elmondható, hogy a *város*, avagy *oppidum* alapvetően két ismérvvvel rendelkezett. Elsőben a külső megjelenése szerint túlnyomórészt városfal/kerítés védte, másodsorban pedig őrség védelmezte. Mindazonáltal az első ismerv csak szubjektívnek tekinthető, lévén funkcionális védelem, azaz őrség nélkül a városfal megléte ellenére sem maradt *oppidum* egy település. Emellett az *oppidum* mindenekelőtt helyrajzi fogalom, mivel

³⁰ „... concitum universare plebem ad ligna succidenda et ad loca oppidi conplananda, hodie ordiemur opus iuxta, quod poterunt coloni conpelli.” Matissi György levele Nádasdi Tamásnak 1541. február 7. Kapu vára. MNL OL E 185 19. d. Matissy György – Nádasdy Tamás nr. 10.

³¹ „ad municionem oppidi” Rallai Pál levele Nádasdi Tamásnak 1541. február 13. Sárvár. MNL OL E 185 30. d. Rallay Pál – Nádasdy Tamás nr. 4.

³² Egy 1541-ben kelt memorálisban Kanizsa városának építéséről is szó esik. Az irat, a benne szereplő dátumok alapján 1541 áprilisa előtt kelt. „Mox omnia opera novi oppidi intermittenda, ...” MNL OL E 185 17. tétel nr. 8.

³³ „Oppidum novum, erectum et circumdatum est, nisi inter portam aparte Indiae sitam et fluvii Raba non est circumdatum. Saltem fundamentum illius partis, lignis maioribus contextum est.” Bódi György deák levele Nádasdi Tamásnak 1541. május 28. Léka MNL OL E 185 5. d. Bódy György – Nádasdy Tamás nr. 1.

³⁴ A kor szokása, hogy védelmi okok miatt a várak mellé épült városi palánkoknak vár felőli oldalát nyitva hagyták. Így készült Kanizsa és Sziget városa is, amelyeket csak három oldalról védelmezett palánk.

³⁵ „Domus in eo oppido existente, sunt erecte et praeparate et trabes ad illas superposite et illud oppidum ad maiorem partem iam est praeparatum. ... Castrum Kappu in portu antiquae fosse exteriorie, incipiente a fonea glaciaria tendensque versus merediuum usque ad locum molendini novi, omnio sepibus circumdatum circumseptumque est.” Bódi György deák levele Nádasdi Tamásnak 1541. május 28. Léka MNL OL E 185 5. d. Bódy György – Nádasdy Tamás nr. 1.

³⁶ 1608-ban az urasági kocsmát nem számolva még mindig 28 ház volt a városban. MNL OL E 156 fasc. 12. nr. 42. d. 155-157. fol.

³⁷ Kapu vár és város számadásai és urbáriumai MNL OL E 185 9., 29., 30. tétel, urbáriumai MNL OL E 156. fasc. 12. nr. 42. a-i-ig. 1528-1672.

³⁸ Szatlóczki i. m. 12-13. o. MNL OL E 156 fasc. 12. nr. 42.d. 158-159. fol.

³⁹ Kapu vásártartási engedélye 1690: MNL OL A 57 Libri regii 21. k. 11-12.

⁴⁰ A rábaközi esperesség 1659. évi vizitációja. Lőrincz Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1659. In Arrabona, 1974, 16. évf., 233-235. o.

egy település városi mivoltában az egyéb kiváltságai – mint például a vásártartás – semmilyen szerepet nem játszottak. Egy település tehát akkor vált várossá, ha a társadalmi és gazdasági helyzete okán képes volt önmaga védelméről gondoskodni, amit a földesura engedélyével legtöbbször egy palánkkerítés vagy latorkert kiépítésével és állandó őrség felállításával valósított meg.

I. 3. Civitas

A latin *civitas* – a közkeletű történeti felfogás ellenére – a középkori és koraujkori ember gondolkodásmódja szerint elsődlegesen nem a helyrajzi értelemben vett települést, hanem az ott élő közösséget jelentette.⁴¹ Tudniillik a Szent Ágoston-i világnézőkép nyomán végig a középkoron át a *civitas*ban testet öltő világi és egyházi közösségek egymástól elválaszthatatlan egységet (*civitas Dei – civitas terrena*) alkottak.⁴² Tulajdonképpen csak egyetlen közösség létezett, amelynek a középkor végére már egymástól elkülönült világi és egyházi igazgatása, a közösség jogviszonyának és kiváltságainak, illetve azok elemeinek összessége, mindig azonos szinten állt. Jóllehet egyszerű képzettársításként a *civitas* másodlagosan a helyrajzi értelemben vett várost is jelentette, igaz ebbéli értelme mindig a közösség jogállásából eredt. Más szóval csak azon város nevezetett helyrajzi értelemben is *civitas*nak, amelynek közössége is az volt, minden más város pusztán csak *oppidum* lehetett.

2Ebbéli kettős értelmének legtömörebb megfogalmazása Verbőci Istvántól származik, aki a Hármaskönyvében maga is két külön fogalomként határozta meg a *civitas* jelentését. Elsődlegesen közösség értelemben: „... Azért értvén, hogy a várost mondják, úgymint polgároknak egyességét, minthogy ott népeknek sokasága egy helybe gyűlvén ... jó és tisztességes életre [való] szabadságokkal.⁴³ Másodsorban pedig a fentebb már megismert magyar „város” szó korai alapjelentéséből elmagyarázva egyszerű helyrajzi vonatkozásban: *Vagyon pedig a város, házaknak és utcáknak sokasága, a szükséges falakkal és oltalmakkal körülkerített ...*”⁴⁴ Eszerint Verbőci a *civitas*t elsődlegesen az etimológiai eredete alapján polgárságként, mint a polgárok egyességét határozta meg: „*quod Civitas dicitur, quasi civium unitas*”. Másodlagosan viszont a magyar *város* szó jelentésének megfelelően azon ismérvekről írt, amitől a *civitas*, avagy a közösség települése külső megjelenésében is megfelelt a magyar *város* és a latin *urbs*, valamint *oppidum* fogalmainak.⁴⁵ Mindkét jelentéstartalomra jó példa Kolozsvár városának 1603-as rendtartása, amelyben Verbőcinél bővebben, immár magyarul írták le ugyanezt: „Az Régi Szent Királyok különb rendtartást és törvént attak azoknak, kik kőfal

⁴¹ Kubinyi András maga is felfigyelt arra, hogy „Verbőci városfogalma és polgárértelmezése nem fedi magát teljesen”. Ugyanakkor elsődlegesnek a város helyrajzi vonatkozásait tartotta, így a *civitas* legfontosabb szempontjaként a fallal való kerítettséget határozta meg. Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. In *Dél-alföldi évszázadok 14*. Szeged, 2000, 8. o., Verbőci azonban éppen fordítva magyarázta a fogalmat(kat) a két különböző értelmet hordozó latin *civitas* és a magyar város kifejezéseknek megfelelően, még hozzá helyes sorrendben. A Verbőci által helyrajzi értelemben meghatározott magyar város fogalom ugyanis nemcsak a *civitas*sokra, hanem az *oppidum*okra is érvényes!

⁴² Szatlóczi: i.m. 21. o.

⁴³ Verbőci Hármaskönyvének 1894-es fordításában félreértelmezve a *civium unitas*, magyarul polgárok összességéként szerepel. Helyes fordítása: polgárok egyessége, avagy egysége az előbbi (meg)egyezés értelemben. Pápai Páriz 1708. 615. o., Bár Verbőci a szabadságokat a helyrajzi meghatározás zárásaként említi, de azok egyértelműen a közösségre vonatkoznak, lévén kiváltságot csak egy közösség testületileg kaphatott, egy város földje nem.

⁴⁴ „...idcirco sciendum, quod Civitas dicitur, quasi civium unitas, eo quod ibi populorum pluralitas sit convocata. Est autem Civitas, domorum et vicorum pluralitas, moeniis et praesidiis circumcinctum necessariis, ad bene honesteque vivendum privilegiata.” Verbőci 1611. III. 8.

⁴⁵ *Etymologiarum* XV. II.

*közé szorultanak, mely városi rendet az benne valóknak egyességéről neveztenek civitasnak, azért hogy egy arányú törvénnyel élénnek és egy arányú méltósággal bírják egymást".*⁴⁶

A *civitasok* alapvető jogviszonyát azonban mégsem a polgárok közös életére hozott egyessége határozta meg, hanem azok világi és egyházi joghatóságának kiváltságai.⁴⁷ A legtöbb ún. „városi” kiváltságlevél két legalapvetőbb közös fundamentuma ugyanis az adott közösség világi és egyházi szabadságjogait rögzítette, így a szabad bíró választást és a világi bírászkodás fokát, a szabad plébános választást, valamint az egyházi *exemptio* mértékét.⁴⁸ A különféle *civitasok* jogviszonyrendszerének megértéséhez tehát elsöben azt kell tisztáznunk, hogy a polgári közösségek világi és egyházi igazgatása miként épült fel az egyszerű veláloktól egészen a szabad *civitasok*ig.

A polgári közösségek legösibb és egyben legfontosabb szervezeti formája a magyarul *velálnak*⁴⁹ nevezett birtok-, avagy földközösség volt, amely egyéb jogviszonyától és kiváltságaitól függetlenül, minden polgári közösség alapját képezte, lett légyen az egyszerű falu vagy *civitas*.⁵⁰ Olyan emberek közösségét értették alatta, akik a falvakban és a városokban birtokigazságot bírtak/tartottak, más szóval ott birtokuk *vala*. Mivel elsösorban a birtoklás tényét fejezte ki, a tulajdonképpen *velál* önmagában a birtokosok *communitas*át, másodsorban helyrajzilag azt a helyet jelentette, ahol annak tagjai birtokoltak.⁵¹ Ebből következik, hogy a *velál* tagja csak az lehetett, aki a közösségben ingatlan igazsággal rendelkezett, másként a falu vagy a város rendjén ülést, latinul *sessiot* bírt, függetlenül a jobbági vagy zselléri szolgálatától. A *velál* mint közösség – *universitas* – önálló jogi személyiség volt, így a polgári társaságának saját ingatlan és ingó igazsága, azaz tulajdona és jövedelme is lehetett.⁵² Ahhoz, hogy egy *velál* világi és egyházi közösséget formáljon legalább 10 polgár szükségeltetett, mivel ha ennél kevesebb polgár alkotta, akkor valamely szomszédos *velállal* közös *villicatus*ban egyesült. Ámde ettől függetlenül a kisebb *velálok* birtokközössége is megörizte függetlenségét, amit adott esetben a *villicatus* más tagjaitól eltérő törvényei, adózása és szolgálata mutat.⁵³

⁴⁶ Corp. stat. I. Kolozsvár 1603-as rendtartása. Titulus VII. 1-2. (262-263. o.)

⁴⁷ Megjegyzendő, hogy a *civitas* fogalmát elsöként Ladányi Erzsébet határozta meg helyesen, ámde eredményeit azóta sem sikerült megfelelően értelmezni. „a *civitas* azoknak az egyesülése, akik aequo iure élnek, illetve — Adelar de Bath szerint — akik iustitia communist birtokolnak. Ezek a meghatározások mind Szent Ágoston De civitate Dei c. munkájára épülnek.” Ladányi Erzsébet: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. In Levéltári Szemle, 1992, 42. évf., 5. o., Ladányi Erzsébet: A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. In Történelmi Szemle, 1992, 34. évf., 275. o.

⁴⁸ Mivel egy *velál* már *iudicatus*ként is lehetett egyben *ecclesia parochialis*, nem minden *civitas* kiváltságban szerepel a szabad plébános választás joga.

⁴⁹ Az eredeti *valál* és a 16. századra már elterjedtebb *velál* alak az *-l* képzővel alakult ki, ez esetben a *valakinek* birtokában *vala*, *valának* rövidült *valál*-ra, később pedig a szó eleji magánhangzó elhasonulása révén a *valál*ból, *velál* lett, de előfordult még a *vala/valá*, és vélhetően a latin *villa* nyomán, a *vilál* alak is.

⁵⁰ A *velál* a korai magyar *val* létige származéka, valamit *birtokol*, tulajdonol, korabeli szóval valamit *tart/bír* értelemben. Elsödleges jelentése tehát azonos a latin *possideo* igével, aminek főnevesült alakja a *possessio* pedig azonos értelmű a *velállal*. Nem csoda hát, ha a *homo possessionatus* nemest magyarul *veláltartónak* írták. Ebből másodlagosan névátvitel révén alakult ki a *közösség* jelentés, mégpedig annak birtokkal rendelkező tagjai értelemben. Szentgyörgyi Rudolf szíves közlése.

⁵¹ A 16. század közepi magyar nyelvű leveleinkben a birtokosok összességét gyakran már nem *velál*ként, hanem a falu vagy a város *községek*ént, *közönségek*ént említették. A *közönség* alatt pedig valaminek az egészét, mindenét, jelen esetben ugyancsak a birtokosok „közös” összességét értették. Latinul az előbbieket *communitas*nak és *universitas*nak, míg a városokat a birtokló polgárok „közös életre való egyessége” után *civitas*nak, mint polgárságnak is írták. TESz II. 630., 631., 637., 639. o.

⁵² Az *universitas* sajátossága, hogy képviselőtetre testületet (*collegium*) alkot, amelynek az állam mintájára közös vagyona, közös pénztára, és képviselője van. Gerics József: Az universitas középkori jogtörténetéhez. In Vasi Szemle, 1979, 33. évf., 583. o. Vitnyéd 1582: „*Velál háza szabad földön vagyon, ez nem számláltatik az több helekhez, hanem nádrispán uram adományából az kápolnához való halászó vizet bírják hozzá közönségessen, hogy magokat segítcsék belőle. Két darab víz csak.*” MNL OL E 156 fasc. 56. nr. 33. 105. fol.

⁵³ Szatlóczi: i.m. 18. o.

A velállal részben⁵⁴ azonos jelentéssel bírt a *possessio*, avagy magyarul a *birodalom*,⁵⁵ amely Verböci meghatározása szerint olyan bárminemű ingó és ingatlan dolog, amit valaki az *uraságáért, hasznáért és gondviseléséért ... valósággal tart és igazgat*.⁵⁶ Jó példa erre a latin nyelvű forrásokban gyakorta előforduló *homo possessionatus* kifejezése, amelyet magyarul *velálltartónak* írtak.⁵⁷ Mindezek alapján pedig a *homo possessionatus* nemes a mai fogalmaink szerint a birtokot nem tulajdonolta, hanem a hasznáért, gondviseléséért és birodalmáért, a *possessio* területén élő polgárok közösségét, azaz a velállt tartotta. A *possessio* tisztessége tehát elsődleges jelentése szerint olyan bárminemű ingó és ingatlan dolog volt, amelynek uraságát és hasznát annak adományosa, a rajta élő népek gondviseléséért, másként megfogalmazva, a veláll, mint közösség, ispáni birodalmáért tartott és igazgatott.⁵⁸

A *possessiok*/velállok feletti világi és egyházi joghatóság voltaképpen három részből állt. Elsőben a király köztörvényes büntető hatalmát az egyes közösségek felett gyakorló ispáni birodalomból, másodsorban az egyházközösségek lelki ügyeiben (*causae spiritualibus*) eljáró szentszéki bíraskodásból, harmadsorban pedig a polgárok egymás között alkotott különféle törvényei szerint működő polgári joghatóságból (*causae civiles*).⁵⁹ A polgárok közössége élén tehát világi szempontból mindig egy *criminalis iurisdictionis* tartó ispán (*comes*),⁶⁰ avagy ispáni jogkörrel rendelkező tisztartó (*officialis*) állt, akinek joghatósága eredendően a kisebb (*causae minores*) és nagyobb (*causae maiores*) *criminalis* ügyekre, azaz magyarul a *kisebb* és *nagyobb hatalomra* egyaránt kiterjedt.⁶¹ A *causae maiores* körébe tartoztak a fővesztéssel járó, elvben pénzbírsággal nem megváltható vétségek, mint a lopás, gyilkosság, gyűjtogatás és

⁵⁴ A veláll névátvitel útján közösség jelentéssel is bírt, a *possessio* nem.

⁵⁵ A 16. század közepén a *birtok* helyett többnyire még a *birodalom* szót használták, ami a közösség feletti hatalmat jelentette. A Hármaskönyv 1611-es kiadásában a birtok helyet még *hatalom*, míg az 1632-esben pedig *birodalom* szerepel. Szatlóczi: i.m. 25. o. 84. jegyzet. A Hármaskönyvre lásd következő lábjegyzetet.

⁵⁶ „*Primo quidem pro dominio, usuque ac gubernatione alicuius rei mobilis, vel immobilis et hoc modo dicitur possessio, quasi pedum positio, in usum ac dominium ipsius rei, quam quis realiter tenet et gubernat.*” A Tripartitum 1611-es latin-magyar kiadásának értelmező fordításában mindez így hangzik: „... *Elsőben azt jedzi, az min nekünk hatalmunk vagyon, akár ingó, bingó, akár örökség legyen az, csak hogy mi birhassuk és gondvisellésünk alatt legyen. Mert ez formán mondatik az possessio, lábainknak betevése, mellyel az jószágot valaki a maga számára foglallya, és valóságos uraságában és gondviselése alatt vagyon.*” Verböci 1611. I. 24.; „*It azért ércsük meg, hogy mikor birodalomról szözlünk, a vagy az mi birtokunkat emlittyük, ezt két képpen érthettyük.*”. Verböci 1632. I. 24.

⁵⁷ Szatlóczi 2022: 10. o.

⁵⁸ Mindazonáltal Verböci a *possessio* hétköznapi értelméről sem feledkezett meg, miszerint annak jelentése tulajdonképpen a *villa* („*possessionis appellatione villa significanter et intelligitur*”), avagy az 1611-es fordítás alapján a falu. Verböci 1611. I. 24.

⁵⁹ A polgári ügyekben való ítélkezés a 14-16. században még nagy részt független volt az úriszéktől és így a világi joghatóságtól is, lévén a polgár akár az ispánság/uraság területén kívül eső ún. kérdőhelyekre (*locus interrogatorius*) is fellebbezhetett. A kérdőhelyek ősi jogintézménye a 16. század közepén kezdett beolvadni az úriszéki bíraskodásba, de helyenként még a 18. századig is fennmaradt. A 16. század végére többnyire az úriszékek veszik át a kérdőhelyek szerepét, és onnantól külön kriminális és külön polgári peres székeket tartottak. Utóbbiért, mintegy szolgáltatásként, fizetni kellett a fellebbezőnek. Gentilis pápai követ jelentése 1308-ban már említi a kérdőhelyek intézményét. Mon. Vat. I. 2. 109. o.; 1557 előtt Nádasdi Tamás egy szentgyörgyi polgára az egervári tartományon kívül eső salomvári kérdőhelyen fellebbezett. MNL OL E 185 41. d. Török Bernát – Nádasdy Tamás nr. 53.; 1556-ban a sárvári, kapui és lékai vártartományok polgárai a köztük való perekben saját elhatározásból az úriszékre tették a fellebbvitelt. MNL OL E 185 32. Sennyey Ferenc – Nádasdy Tamás nr. 345.; Az 1662-es prefektusi utasítás szerint a három vártartomány polgárai részére évente kétszer, a kriminális ügyektől külön úriszéket tartanak. MNL OL E 185 7. tétel I. könyv 173. p.,

⁶⁰ Az ispáni birodalmat tulajdonképpen a birtokos nemesi család fője tartotta, ugyanis a 13-14. században még előkelőnek számított a velálltartó nemesi lét. Mindez jól megfigyelhető a *comes* cím használatának elterjedésében, amit a 14. század közepén a *magister* váltott fel. Azon nemes tehát aki *comes* címzést használt, az a *possessio*ja ispáni rangját viselte. Például: „*Marko comite de Rayk*” másként Márk rajki ispán. H. O. IV. 39. o.

⁶¹ A *criminaliak* korabeli magyar megnevezése *hatalom*, avagy hatalmaskodás: „*Az öreg hatalom mindenüt az egész jóságban 20 forint, az kisebb hatalom 12 forint.*” Eberhard urbárium 1660. MNL OL E 156 fasc 8. nr. 15b. 31. fol.

paráznság,⁶² míg a *causae minores* alá a pénzbírsággal (*mulcta*) sújtott kisebb *criminalis* cselekmények.⁶³ Egy közösség jogállását tehát alapvetően az határozta meg, hogy az adott közösség az elnyert szabadsága révén milyen fokon és mértékben mentesült az ispáni birodalom alól, avagy gyakorolta azt saját maga, illetve attól elválaszthatatlanul milyen jogviszonyban állt az egyházközössége. Ennek oka a polgárok világi és egyházi közösségének fentebb már a *civitas* példáján tárgyalt kettőségének alapvetése, miszerint bár eltérő joghatóság alá tartoztak, mégis egymástól elválaszthatatlan egységet képeztek. Más szóval egy polgári közösség világi vagy egyházi jogállásának egyes elemei mindig egymást kiegészítve alkottak egy közös egészet, mégpedig a rendtartásbeli szabadságoktól függetlenül.

A világi közösségek *exemptio*jának legalacsonyabb fokán azon velálok, vagy kisebb velálok *villicatusai* álltak, amelyek a szabad falunagy (*villicus*) választás elnyerése révén *iudicatus*sá/bírósággá válva a kisebb ügyekben a bíráik (*iudex*) megosztott ispáni birodalmat tartottak, illetve önálló *parochialis* vagy *filialis* egyházközösséget képeztek.⁶⁴ Ez esetben a *causae minores* alá eső ügyekben a falunagy/bíró immár az ispán – a birtokos, vagy képebeli tisztartója – „viceispánjaként”, vele közösen, vagy a képében ítélte a falu füstjén, illetve a szokásjog szerint a bírság és az egyéb ispáni jövedelmek harmadát is megkapta.⁶⁵ Amennyiben egy velálnak saját *iudicatusa* volt, úgy a közösség tagjai közül a bírón felül a szokásjog alapján hat esküdtből álló tanácsot választottak, míg *villicatusok* esetén az egyes tagvelálok a polgáraik számának arányában delegáltak esküdteket a hatfős tanácsba.⁶⁶ Bár az egyszerű *iudicatusok*

⁶² Az ún. 40 forintos bírságon maradó, főbenjáró nagyobb hatalmaskodások. MNL OL E 156 fasc. 41. nr. 19. 14.; Tringli István: Hatalmaskodások a középkori Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés. Vác–Budapest, 2020. 134-149. o., Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Budapest, 1954. 94-155. o.

⁶³ Kisebbségi *criminaliak*: 1. vérmutatás, 2. kékmutatás, 3. hatalmaskodás, 4. halált nem hozó (kisebbségi értékű) lopás, 5. szabad személyek közti paráznság, 6. valaki más házára hatalmasul menetel és más hasonlóak. Mindezek a 15. század végére általában 1 forintos bírsággal sújtott bűnök, amelyek bírsága az ispán és a bíró között oszlott meg. Eckhart 1954: 63. o., A 17. század közepére a bírság összege már országosan 12 forintra nőtt, amelyet a birtokosok a középkori ítélkezési rendszert és annak bírságait megtartva, már maguknak szedtek be. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy kisebb *criminalis* ügyekben első fokon továbbra is a falu székén ítélte a bíró és az ispán, de a bírságból csak 1 forint értékig részesedtek, a fennmaradó rész a földesúrnak jutott. A bírságok emelése tehát érintetlenül hagyta a közösségek igazgatási jogviszonyát, de abból immár a birtokosok is részesedtek. A 12 forintos bírság: „Ha a bíró székin léssen a *complanatio*, ekkor in toto a *convictio* a földes úré, azon fellyül az bíró is el vészen egy forintot.” Nagysáros 1689. MNL OL E 156 asc. 41. nr. 19. 14. Megjegyzendő, hogy az urbáriumok többségéből nem derül ki a pontos felosztás mikéntje, sőt sokszor annak egyes elemeit nem is említik, így az könnyen félreérthető. Továbbá fontos megemlíteni, hogy a *criminalis* ügyektől külön kezelendő a szintén a falu füstjén, illetve az úriszék előtt tárgyalt, és a 16-17. században sokszor már nagy értékű pénzbírsággal sújtott szolgálati rendtartásból következő ügyeket, amelyek úgyszintén az ispáni joghatóság alá tartoztak, de arra a közösségek ítélkezési kiváltságai eredetileg sem terjedtek ki. A két féle bírságrendszer között a források általában nem tesznek különbséget, így azok könnyen összekeverhetőek. Ilyenek voltak a jobbágyi, zselléri és polgári kötelezettségek megszegéséből – például a szerjárom szolgálat elmulasztása – fakadó ügyek.

⁶⁴ Szatlóczi i. m. 19-21. o.

⁶⁵ Kisebbségi ügyekben való bíráskodásra lásd Solymosi László: Hospes kiváltság 1275-ből. In Tanulmányok Veszprém megye múltjából – A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém, 1984. 17-100. o. 53-57. o. A bírság megosztása mindig az ispáni joghatóság megosztását jelenti. Berényi hospesek 1264. évi kiváltsága: „*iudici pro iudicio solvere sexaginta denariois tantum, nisi in causa furti vel sanguinis effusione. ... villicus eorum in minutis causis ipsos iudicabit et terciam partem iudiciorum sibi servabit et alie due partes comiti eorum remanebunt.*” RHMA. 506-507. o., Kanizsai urbárium 1564, Berényben az ispáni jövedelmek harmad része a bírónak. MNL OL E 156 fasc. 27. nr. 56. 41-43. fol.,

⁶⁶ Az ennél kevesebb esküdt említése vagy szabálya az ítélkezés rendtartásával függ össze, lévén a földesúr meghatározhatta, hogy a bíró hány esküdttel (esküdtbíró) ítélkezzen a falu füstjén, vagy az adott közösség egy *villicatus* tagjaként csak 3-4 delegált esküdtet választott. Mindazonáltal a polgári közösségnek ettől függetlenül a polgári és egyházközösségi ügyekben még lehetett 6 fős esküdttanácsa. Annál is inkább mivel annak gyakran egyházi személyek és nemesek is tagjai voltak. Az esküdtek számát alighanem a 12 apostol példájára határozták meg, így a *iudicatusok*ban a feles jogköröknek megfelelően 6 esküdt lehetett az általános. Eckhart Ferenc: A falu füstje. In Jogtudományi Közlemények 7., 1952. 6. sz. 259. o., Uraság által meghatározott számú esküdtekre lásd az óvári

egyházközösségének legtöbbje *ecclesia filialis* volt, de lehetett akár *ecclesia parochialis* is, ha a *parochia* veláljának bírása az előbbieket szerint csak megosztott ispáni birodalmat tartott.

Mivel ezen velálok bíróságai nem rendelkeztek teljes ispáni birodalommal és más veláloktól független plébániai egyházközösséggel, csak több más *iudicatus*sal közösen képeztek egyetlen *parochiat* avagy ispánságot, illetőleg *ecclesia parochialist*.⁶⁷ Ily módon az ispánság megyéje élén álló ispán, mintegy *comes parochialis* az alája tartozó falusi és városi bíróságok felett, a velálok bírásaival megosztva tartotta a *causae minores*, illetve a birtokos képében *causae maiores* ispáni birodalmat,⁶⁸ míg a leányegyházak *rectorai* a közös anyaegyház megyéspapjának, avagy *presbiterének* alárendelve az esperes képeként képviselték az egyházi joghatóságot. A *parochialis* ispánságok polgárainak *universitasa* döntött a közös egyházközösségi ügyekben, illetve fellebbviteli fórumként szolgált mind a polgári, mind a *criminalis* ügyekben.⁶⁹ A *parochialis* megyék tehát voltaképpen már „*civitas*” közösséget alkottak, ámde annak világi és egyházi joghatósága különböző fokon megoszlott az egyes bíróságok, egyházközösségek, a birtokos(ok), a plébános és az esperes között. Éppen ezért a *parochialis* ispánságokat sosem nevezték *civitas*nak, nem is voltak azok, mivel annak polgári közösségei az egyházi és világi joghatóság valamely elemét nem nyerték el. Jóllehet ugyanazon ismérvek mentén alkottak egyetlen polgári közösséget, továbbá éppen úgy lehettek tagjai falvak, mint városok/*oppidumok* is.

A *iudicatusok* jogviszonyában a legnagyobb fokú szabadságot azon velálok vagy *villicatusok* élvezték, amelyek bírái a kisebb ügyekben teljes⁷⁰ ispáni immunitással bírtak, valamint közösségük *ecclesia parochialist* képezett.⁷¹ Ennek okán ezen velálok bírái, mint főbírók (*öregbíró*) egyben ispánok is voltak,⁷² míg bírói jogkörükben *viceiudexet*, azaz kisbírókat állítottak. Mindazonáltal mivel a *causae maiores* ügyekben nem ítéltettek, önálló ispánságot, csak valamely más *parochia* ispánságával összevonva, vagy a birtokos képében a nagyobb

---

tartomány rendtartását. Thury Etele: Az Óvárhoz tartozó városok és falvakban levő bírák és községek rendtartása 1635-ből. In Magyar Történelmi Tár 6. 1905, 588. o. A kanizsai tartomány falvaiban 1559-ben a bíró mellett 6-6 esküdt volt. „*Kanisa tartományból minden falukból bírakat, esküteket ... az az hatod hatod makokkal be hívatam, kik küzet egy házi emberekkis voltak*” MNL OL E 185 8. d. Csányi Ákos – Nádasdy Tamás nr. 252.

⁶⁷ A polgári közösségek világi és egyházi igazgatásának alapja a *parochialis*, azaz plébániai egyházközösség volt, más szóval plébániai egyház nélkül nem volt ispánság.

⁶⁸ A 16. századi források tanúsága szerint a *causae maiores* körébe tartozó ügyekben a birtokosok túlnyomó többsége vagy a saját hatáskörébe vonta az ítélezést, vagy valamely képebeli tisztartójának (prefektus, udvarbíró, porkoláb) delegálta. Ennek ellenére még a 17. században is előfordult, hogy a *parochialis* megyeszékeken, avagy a kántortörvényeken nagyobb ügyekben is ítéltettek. Varga Endre (szerk.): Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. Budapest, 1958, 63-64. o. Amennyiben a birtokos nem rendelkezett szabad ispánsággal, úgy a nagyobb kriminális ügyekben eleve a vármegye delegált bírásaival közösen ítélt. Kanizsán 1564-ben *criminalis* ügyekben másodfokon a prefektus ítélt, de egyéb ügyekben megmaradt a *parochialis* megyeszék, azaz a kántortörvény. Szamota István: I. Kanizsai Orsolya: Nádasdy Tamás nádor nejének gazdasági utasításai Zele Jakabhoz 1564. II. Ugyanannak gazdasági utasításai Giczi Farkashoz 1564. In Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1. 1894, 69. o. A szeptetneki ispánságban 1556 előtt egy ügyben a sarmási füstről, a szeptetneki kántortörvényre fellebbeztek. MNL OL E 185 17. tétel nr. 36.

⁶⁹ Szatlóczki i. m. 21. o., A székely *parochialis* megyék közösen döntöttek és ítéltettek az egyházi és világi ügyekben. Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. 279-300. o., Az ispánságok polgárainak közös ügyeire lásd. Varga i. m. 63. o.

⁷⁰ A kisebb ügyekben néha magát a bírságok típusait osztották meg, így például Kehidán a bíró minden kisebb ügyben ítélt, amelynek teljes bírságát is megkapta, de a vérontásért és a kisebb lopásért (*causa furti vel sangvinis*) az ispánnak járt a 100 krajcáros bírság. MNL OL E 156 fasc. 40. nr. 27.; 1564-ben a kanizsai uraságban az ispánok 100 krajcárt – aminek a harmada a bírónak járt – a prefektus pedig 4 forintot szedhetett. Szamota 1894: 69. o.

⁷¹ Solymosi: i.m. 53-57. o.; Zala vármegyei Gelse. Szatlóczki: i.m. 22-23. o.

⁷² Megnevezésük általában főbíró vagy öregbíró, de ritkán előfordulnak ispánként is. Megemlítendő azonban, hogy jogkörükben inkább a *iudicatus* bíránál magasabb fokon álló „*viceispánok*” voltak, mivel a nagyobb ügyekben is illetékes *parochialis* ispánok szintjét nem érték el. Szatlóczki: i.m. 23. o.

hatalomban eljáró külön ispán birodalma alatt képeztek.⁷³ Mivel azonban ezen velálok, vagy *villicatusok* így is önálló *parochialis* ispánságot képeztek a két bíró mellett nem feles, hanem teljes, 12 esküdtből álló tanácsot választottak.⁷⁴

A fentebbiek szerint tehát a *iudicatusok*nak két féle típusa ismert aszerint, hogy a kisebb ügyekre kiterjedő ispáni birodalmat megosztva, vagy önállóan tartották, illetve ezzel párhuzamosan leányegyházuk vagy megosztott *ecclesia parochialis*uk, illetőleg önálló plébániájuk volt. Jóllehet bármi módon is szerveződtek *parochialis* ispánságokba a *iudicatusok*, mivel a nagyobb ügyekben semminemű immunitással nem bírtak, teljes jogú *civitas* közösséget – közösen vagy egyedül – csak a *possessiok* birtokosának és/vagy a vármegyék ispáni birodalma alatt képeztek.⁷⁵ Így ezen velálok egyenként nem voltak *civitasok*, azonban plébániájuk és ispánságuk birodalmának alávetve mégis *parochialis* megyét alkottak, közös egyházi és világi joghatóság alatt.⁷⁶

A polgári közösségek legfejlettebb formáját azon velálok képviselték, amelyek a *iudicatusok*kkal ellentétben, mind a *minores*, mind a *maiores* ügyekben ispáni birodalmat és *ecclesia parochialis* tartva, önálló *civitas* alkottak. Ámde a bíróságokhoz hasonlóan a *civitasok* jogállása is többféle lehetett, attól függően, hogy a nagyobb ügyekben nyert immunitásuk, illetve a plébániájuk *exemptio*ja milyen fokon állt. Ennek megfelelően az egyszerű *civitasok collegiuma* csak a *minores* ügyekben nyert teljes ispáni birodalmat, míg a *maiores* ügyekben a bírók csak a birtokos által kinevezett ispánnal vagy delegált bíróval közösen ítélték.⁷⁷ Így kapták kiváltságukat 1329-ben a Máramaros vármegyei Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező közösségei is, amelyek bírái a nagyobb ügyekben csak a király bírájával közösen ítélték, a bírságból pedig harmad részt kaptak.⁷⁸ Ezen *civitasok* élén tehát egy nagyobb ügyekben is illetékes, de megosztott ispáni birodalmat tartó főbíró/polgármester állt, akit a kisebb ügyekben a *iudex/villicus* viceként képviselt.⁷⁹ A *civitasok* a bírók mellett 12 fős esküdttanácsot választottak, illetve az ispánságuk *universitas*at a polgárok *communitasa* képviselte.⁸⁰ Egyházközösségük *ecclesia parochialis* avagy *plebania* volt, amelynek *presbitere* részleges vagy teljes *exemptio*t nyert az esperesi joghatóság alól.⁸¹

⁷³ Sárvári tartomány Alsó- és Felsővidék ispánságai. Szatlóczki: i.m. 23. o.; Lásd még a következő jegyzet példáját.

⁷⁴ Megjegyzendő, hogy a 12 tagú esküdttanácsok jogszokásától számos velál bírósága eltért. A Zala vármegyei Kehidán a bíró mellett 12 tagú esküdttanács működött, akik a kisebb ügyekben önállóan ítélték. A birtokost a közösség élén külön ispán képviselte. MNL OL E 156 fasc. 40. nr. 27.; 1549-ben Mándokon két bírót és 12 esküdtet választottak, akik a kisebb ügyekben teljes ispáni birodalmat tartottak, míg a nagyobb ügyekben az úr képeben az ispán volt illetékes. „két bíró legyen, az mellé tizenkét esküdt. Mikoron törvényt tesznek, csak azok legyenek ott, senki egyéb az törvénybe ne legyen. ... Az ki lop, semmivel meg ne válthassa fejét semmi bírsággal, hanem jó bizonyossággal reá rakván, felakasszák. Ha az bírák, avagy ispánok el nem járnak benne, az úrnak az ember díján maradjon.” Corp. Stat. III. 32. o. A megfogalmazás ugyan megtévesztő, de e helyütt a nagyobb ügyekben a két bíró és az ispán kötelezettsége csak az előállításra vonatkozik. Eckhart 1954: 15. o.

⁷⁵ Amennyiben a birtokos szabad ispánságot bírt, a vármegyének nem volt joghatósága.

⁷⁶ A *parochialis* ispánságok megyeszéke, az ún. kántortörvény gyakorolta a nagyobb ügyekben való joghatóságot, ami egyben a *iudicatusok* másodfokú bírósága is volt. A jogkör elvonására, vagy a delegált bíróságra lásd a 66. jegyzetet. Amennyiben a kisebb ügyekben fellebbezés folytán másodfokra került egy per, akkor az úr képeként eljáró tisztartónak (porkoláb, udvarbíró, prefektus stb.) járt a harmad. Ez 12 forintos bírság esetén 4 forint volt. MNL OL E 156 fasc. 41. nr. 19. 14.; Szamota 1894: 69. o., A bíró hanyagsága okán akár közvetlenül a megyeszékén/úrszékén is kezdődhetett egy per. Eckhart 1954: 15. o.

⁷⁷ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In Tanulmányok Budapest Múltjából 14. 1961, 61-63. o., Solymosi: i.m. 53-57. o.

⁷⁸ Gulyás 2014: 29-32. o.

⁷⁹ Csepreg *civitas* élén nagyobb ügyekben az ispán és a polgármester közösen ítélt, kisebb ügyekben pedig a bíró volt illetékes. MNL OL E 185 68. tétel II. kötet Utasítások 26-32. fol.

⁸⁰ Lakatos 2019: 70-73. o.

⁸¹ Részleges *exemptio* esetén a plébános *cathedraticumot* és *descensust* fizetett, a szentszéki bíráskodásban pedig, mint *potestate delegata* más plébánosokkal és/vagy az esperesekkel közösen ítélték, míg a teljes *exemptio*val bíró egyházak plébánosai sem *cathedraticumot*, sem *descensust* nem fizettek, valamint az esperesek bírói hatalma alól is felmentést kaptak, így önálló szentszéki bíráskodást folytattak. Gárdonyi Albert: Városi plébániák

A *civitasok* szabadságának legmagasabb fokára azon kevés polgári társaság jutott, amelyek mind a kisebb, mind a nagyobb ügyekben teljes ispáni birodalmat nyertek és minden más joghatóságtól függetlenül első és másodfokon is szabadon ítékeztek, birtokosuk pedig csak a megerősítés vagy a kegyelem jogával élt.⁸² Az ún. szabad *civitasok* (*libera civitas*) polgárai a *collegiumuk* ispáni szabadsága, valamint egyéb kiváltságaik révén egyenként is szabados jogállást nyertek, így a jobbágyi rendtartásukból fakadó szolgálati kötelezettségük alól is mentesek voltak. Ezzel párhuzamosan pedig a *libera civitasok* egyházközössége többnyire teljes *exemptiot* nyert a *magistratusi* és az *esperesi* joghatóság alól is, így *ecclesia parochialis*aik önálló szentszéki bíraskodást folytathattak.⁸³ A *libera civitas* szabadsága tehát függetlenül attól, hogy királyi birtokban álltak, vagy eladományozás okán magánkézbe kerültek, elsődlegesen az ispáni birodalom abszolút immunitásán alapult.⁸⁴ Tudniillik azon nem nemesek/parasztok, akik a király vagy az urak képében teljes ispáni birodalmat, avagy tisztséget tartottak, a tisztségük *authoritasa* okán régi jogszokás szerint esküjükben a nemesek közé számítottak.⁸⁵ Hasonlóképpen bármely *possessio* királyi adománya önmagában nemességre emelte a megadományozott személyt, amely éppen azon az elven alapult, hogy a birtok ingó és ingatlan igazsága az ispáni birodalom tartására szolgált.⁸⁶ Másként mondva, aki csak a királytól függő világi tisztséget/birodalmat nyert, annak erejénél fogva tisztsége időtartamára és helyére nézve a nemesség közé számított.⁸⁷

A szabad *civitasok* tehát – mint az ispáni birodalom tartói – kollektíven, a *collegiumaik* (*collegio liberarum*) szabadsága révén váltak az ország tagjává, mégpedig egy *civitas*, egy nemes személyként,⁸⁸ míg a polgárai egyenként csak a városi *collegium* tagjaként (*membrum civitatis*) és annak időtartamára, illetőleg a király vagy az uraság szabados jobbágyaiként élvezték annak szabadságát.⁸⁹ Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy a *civitasok* eme

---

kiváltságos állása a középkorban. In Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933, 170., 173-176. o.

⁸² Fügedi 1961: 61-63., 100-101. o., „Ispánság mivel Göncen nincsen, hanem az bírónak szabad ispánsága vagyon azért fizetnek 100 forintot.” MNL OL E 156 E 156 fasc, 10, nr. 10.

⁸³ Gárdonyi 1933: 164. o.

⁸⁴ A 13-14. században a szabad *civitasok* bírái és esküdtjei gyakran *comes* címet viseltek, ami a nemesekhez hasonlóképpen az ispáni tisztségüket jelentette. Tagányi Károly: Valami a comes szóról. Századok 15. 1881. 519. o., Gárdonyi Albert: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban. In Városi Szemle 25. 1939, 359. o.

⁸⁵ Verbőci Hármaskönyve szerint azon parasztokat, akik a jobbágyurak, papurak, vagy valamely nemes képében tisztet tartottak, régi jogszokás szerint a nemesek közé kellett számítani: „*demptis officialibus dominorum praelatorum et baronum ac aliorum regni nobilium in personis eorum officia in vicinitate tenentibus, qui iuxta antiquorum consuetudinem in hac parte pro personis nobilibus reputantur*” Verbőci 1611. II. 27., A Verbőci által említett jogszokás már István király II. törvénykönyvében is szerepel: „*Si qui servorum curti regali aut civitati praeficitur, eius testimonium inter comites recipiatur.*” CJH I. 40. II. tk. 50. o.

⁸⁶ Verbőci 1611. I. 4.

⁸⁷ Verbőci ugyanezt a tételt a szabad városok polgáraitra vonatkozóan is lejegyezte, miszerint a polgárok a városuk területén belül az esküjük díjára nézve a nemesekkel egyenlők, de azon kívül éppen olyan joggal bírtak, mint más polgárok. Másként a nem nemesi jogállású tisztartókhoz hasonlóan az ispáni birodalmat tartó *collegium* tagja is csak a *collegium* tisztsége idejére és annak joghatósága területén volt a nemesekkel egyenlő. Amint a polgár elköltözött és/vagy a *collegium*beli polgárjoga megszűnt, annak szabadsága sem illette. „*Quarum quidem civitatum cives et inhabitatores in eorum Homagiis nobilibus regni huius aequiparantur, in aliis tamen libertatibus nobilibus inaequales habentur et eorum privilegiis non utuntur. Nam et testimonia ipsorum civium extra eorum civitates et territoria poenes nobiles non acceptantur, neque pro damnorum aut debitorum recuperatione extra civitatem singillatim ultra unum florenum iurare permittuntur.*” Verbőci 1611. III. 9.

⁸⁸ Kubinyi Sándor Verbőci meghatározásának ellentmondva: „*Haec est definitio Verbőcziana, sed rectius videtur, si dicatur: Est Communitas privilegiata Individuorum singillative quidem in regula Ignobilium, quae tamen collective sumta, unam personam Nobilem constituunt, et singillatim etiam certis Juribus Exemptionibusque gaudent.*” Kubinyi, Alexander: Enchiridion lexicis juris incliti regni Hungariae. Editio tertia opera Joannis Csaplovics. Pozsony, 1832. 79. o.; Lásd még az egyházi káptalanok és konventek jogi személyiségének vonatkozásában, miszerint ha *collegium*ként ítélik el valamely káptalan tagjait, akkor csak „*tanquam unica et singularis persona gravatur et non singuli singulariter debent condemnari, ...*” Verbőci 1611. II. 46.

⁸⁹ A kolozsvári polgárokról: „*nem ti jobbágyitok, hanem mindnyájan én jobbágyim vagytok, mit szinte amazok*

legsabadabb formájában, a polgári társaság nemesi szabadsága éppen hogy nem a tagjaira, és legfőképpen nem a helyrajzi értelemben vett városokra vonatkozott.⁹⁰ A polgár ugyanis bárminemű, a város területén őt megillető nemesi szabadsága ellenére a király jobbágya maradt, miként a *civitas* végső ispáni birodalmát is a mindenkori uralkodó vagy a magánbirtokosa tartotta. Emiatt a helyrajzi értelemben vett város földje továbbra is a király magántulajdonában állt, miként a polgárok feletti birodalom is, így azt tetszése szerint velük együtt bármikor elzálogosíthatta, illetve el is adományozhatta. Egy szabad *civitas* elzálogosítása vagy végleges eladományozása esetén, amennyiben annak *collegiuma* saját vármegyei birtokkal nem rendelkezett, az oltalomba fogadott vagy prédiális nemesek jogviszonyához hasonlóan az országos nemesi szabadságát elvesztve, immár az uraság szabad, avagy nemes *collegiumává* vált. Jó példa erre a földesúri birtokba került sárvári *libera civitas*, amelynek polgárai a 16. században szabados jobbágyként mentesültek a királyi rovásadó kivetésétől, uruk oldalán fejenként tartoztak hadba szállni és szabadok voltak mindennemű földesúri adózástól is.⁹¹ Jóllehet a szabad *civitasok* földesura, mint az ispáni birodalom legfőbb birtokosa a világi joghatóság terén fellebbviteli fórumként élhetett a megerősítés vagy kegyelem jogával.⁹² Végezetül szólnom kell a szabad *civitasok* azon csoportjáról, amelyek *collegiuma* egy *possessio* adományozása révén veláltartóvá vált. A veláltartó *civitasok* jogállása ugyanis alapvetően nem különbözött a szabad *civitasokétól*, bár nemesi jogállásuk a világi és egyházi immunitásuktól függetlenül, a királyi adomány révén is megerősítést nyert.⁹³

A polgári közösségek világi és egyházi igazgatásának típusai:

Villa (<i>possessio</i>) ⁹⁴	egy velál – polgárok földközössége <i>villa</i> , de egy <i>villicatus</i> része közös bíróság – delegált esküdtek közös egyházközösség
Bíróság (<i>iudicatus</i>)	egy velál vagy több velálból álló <i>villicatus</i> lehet <i>oppidum</i> vagy <i>villa</i> ⁹⁵ kisebb ügyekben megosztott ispáni birodalom 1 bíró – 6 esküdt <i>ecclesia filialis, ecclesia parochialis</i>

szegények.” Heltai Gáspár: Magyar Krónika. Második darab. Nagy-Győrben, 1789. 268-269. o., A szabad királyi városok polgárait a jobbágyok közé soroló példákra lásd: Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In Á. Varga László (szerk.): URBS Magyar várostörténeti évkönyv I. Budapest, 2006, 54-59. o., „Azonis kenyergék nagysággodnak, hogy nagysággod ő felsségétül az pesti szabadsságunk szerént, noha ki búdostunk onatton, nyerne te nagysággod nobillittaciot az én nevemre és ez Szeres Ambrus fiamére, mert et nem akarnak semi szabadsságunkban meg tarttania, miért hogy ki búdostuk Pestel házzankból.” Zöczi András egykori pesti polgár levele Nádasdi Tamásnak 1554. július 6. Várad. MNL OL E 185 38. d. Szeniczey András – Nádasdy Tamás nr. 1.

⁹⁰ Mindezt jól példázza, hogy a 15. század második felében a *civitasok membrum regniként* már részt vesznek az országgyűléseken, ellenben azokon a polgárokat egyénként rendszeresen a király jobbágyai közé sorolják, illetve megpróbálják őket adófizetésre kényszeríteni. Szabados jobbágyként elvben a *civitasok* polgárai is adóztathatók voltak, miként az uraságok szabadosai sem voltak minden rovás alól mentesek. Ugyanerre mutat a városok rendszeres elzálogosítása, illetve némelyek végleges eladományozása is. Kubinyi 2006: 51-61. o.

⁹¹ MNL OL E 185 7. tétel 6. kötet 176-178., MNL OL E 156 fasc. 37. nr. 56/c.

⁹² Orosz István: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. In Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás. (szerk.): Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Debrecen, 2011, 118. o.

⁹³ Veláltartó *civitasok* birtokaira lásd Kádas István: Város, falu, megye. A városi birtokok hadpénze a középkor végén. In Korall, 2019, 78. szám, 60. o.

⁹⁴ Ehelyütt csak a kisebb velálok értendők.

⁹⁵ A *villicatust* akár egy *oppidum* és egy *villa* is alkothatta. Például a Sopron vármegyei Szentmiklós *oppidum* és Szerdahely *villa* közös bírósága. MNL OL E 156. fasc. 56. nr. 33. 133-142.

Bíróság (parochialis iudicatus)	egy velál vagy több velálból álló <i>villicatus</i> lehet <i>oppidum</i> vagy <i>villa</i> kisebb ügyekben teljes ispáni birodalom 2 bíró, fő- és kisbíró – 12 esküdt <i>ecclesia parochialis</i>
Civitas	egy velál lehet <i>oppidum</i> vagy <i>villa</i> kisebb ügyekben teljes ispáni birodalom nagyobb ügyekben megosztott ispáni birodalom 1 ispán, 1 főbíró, ⁹⁶ 1 kisbíró ⁹⁷ – 12 esküdt <i>ecclesia parochialis</i>
Libera Civitas	egy velál lehet <i>oppidum</i> vagy <i>villa</i> kisebb ügyekben teljes ispáni birodalom nagyobb ügyekben teljes ispáni birodalom 1 főbíró/polgármester, 1 kisbíró – 12 esküdt <i>ecclesia parochialis</i>
Comitatus (parochialis)	egy vagy több velál/ <i>villicatus</i> iudicatusai kisebb ügyekben megosztott ispáni birodalom nagyobb ügyekben megosztott ispáni birodalom 1 ispán (<i>comes</i>) <i>ecclesia parochialis</i>
Comitatus (területi)	egy vagy több <i>parochialis iudicatus/comitatus, civitas</i> ⁹⁸ nagyobb ügyekben úr képe 1 ispán

II. Összegzés

Miután a *possessio*, a *velál*, az *oppidum* és a *civitas*, illetve a magyar város fogalmait immáron legfőbb vonásaikban megismertük, érdemes mindazon ellentmondásokat újra áttekintenünk, amiről Lakatos Bálint városértelmezése vonatkozásában már szó esett. Előjáróban azonban fontos kiemelni, hogy a szerző által összefoglalt városdefiníció jórészt a korábbi kutatási eredmények újragondolásán alapszik, így észrevételeim összességében a városok jogviszonyának problémakörére értendő, nem kifejezetten a példaként tárgyalt tanulmányra.

Elsőben szólnom kell arról, milyen településtípusok léteztek a 15. századi Magyarországon. A válasz egyszerre rövid, de bizonyos vonatkozásaiban bonyolult, miszerint helyrajzi értelemben nem három, hanem csak két féle településtípus ismert, mégpedig a falu és a város. Közössége jogviszonyában ugyanakkor minden egyéb helyrajzi vonatkozástól függetlenül alapvetően négy féle közösség létezett, mégpedig az egyszerű és a *parochialis*

⁹⁶ Megnevezésére előfordul a polgármester is.

⁹⁷ Előfordul még *viceiudex, villicus*, bíró, esküdtbíró néven is.

⁹⁸ Megosztott ispáni birodalmat tartó egyszerű *civitas*.

iudicatusok, illetve a közönséges és a szabad *civitasok*. Léteztek azonban olyan falusi törpe velálok, amelyek önálló birtokközösséget képeztek ugyan, – ily módon *possessiok* és *villak* voltak – de világi és egyházi értelemben csak egy másik velállal vagy velálokkal közösen alkottak egy polgári közösséget, avagy *villicatust/iudicatum*.⁹⁹ A közösségek egy másik típusa volt a *parochialis* megye, avagy ispánság, amely azonban a *parochialis iudicatusok*at leszámítva általában több településből és azok közösségeiből állt.¹⁰⁰

A felsorolásból nem véletlenül maradt ki a *mezőváros*, lévén az a 18. század első harmadának végéig nem tekinthető jogi értelemben vett várostípusnak sem a helyrajzi, sem a közösségi jogviszony tekintetében. A magyar *mezőváros* elnevezés először az 1533-ban kiadott Murmelius féle latin-magyar szójegyzékben fordul elő, mégpedig az *oppidum* magyar megfelelőjeként, „*mező város*” alakban.¹⁰¹ Nyilvánvalóan eredete és hétköznapi használata ekkor már évszázados múltra tekintett vissza, mégis meglepő módon a 16. század közepétől tömegesen fennmaradt magyar nyelvű forrásokban előfordulása inkább kivételes, mintsem általános, használata pedig csak az ország egyes régióiban terjedt el, míg máshol szinte teljesen ismeretlen.¹⁰² A latinul *oppidum*nak írt helységek ugyanis magyarul leggyakrabban a *mező* jelző nélkül, egyszerűen város/várasként szerepeltek, továbbá a *mező* előtag gyakran előfordult szabad *civitasok* megnevezésében is, mint például Szegedében.¹⁰³ Jellemző módon végig a 15-17. században helynévi szerepe meglehetősen bizonytalan, lévén előtagként igen gyakran nem a város szóhoz, hanem a település nevéhez kapcsolódott, mint ahogy Mezőkövesd vagy Mező Debrecen városa, valamint sok más alföldi város esetében is.¹⁰⁴ Az, hogy eredendően helynévi megkülönböztető szerepe volt és nem pusztán csak a város fogalmával alkotott jelzős szerkezetet, azt jól jelzi, hogy számtalanszor előfordult összetett falunév előtagjaként is. Ugyanezen jelentésben használták a mezőpuszta jobbágyhelyes ülés megnevezéseként is, ahol a *mező* előtag nem a „*puszta*” jelző értelmének fokozását jelentette, hanem olyan házhelyet és/vagy helyföldet, amely műveletlensége okán már a környező mező részévé vált. Mindezek okán a *mezőváros* összetett szóban a *mező* előtag nem a városfal hiányára, vagy annak gyengébb voltára, hanem a környező kistáj nevéből átvonódva, a körül való mezősségre utalt.¹⁰⁵ Így például a 16. században a Dunántúlon mindig következetesen magyarul *városként* szereplő Kanizsa, Sárvár vagy Kapu *oppidumok* éppen olyan egysoros tapasztott palánkkerítéssel rendelkeztek, mint az alföldi *mezősségen* fekvő Mező Debrecen városa, avagy *mezővárosa*.¹⁰⁶ A *mező* előtag tehát helynévi megkülönböztető jelzőként funkcionált, jelentése szerint olyan

⁹⁹ Szatlóczi: i.m. 17-20. o.

¹⁰⁰ Szatlóczi: i.m. 20-24. o.

¹⁰¹ Szamota István: A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. In *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 16. Budapest, 1896, 6. o.

¹⁰² Szatlóczi: i.m. 8-9. o.

¹⁰³ Például Mező Szeged. Lásd még: „*Mező Debreczön puszta várassában*” RMKT VI. 101. o. „*Mező Döbröczömben*” Tinódi Sebestyén összes művei 1540-1555. In *Régi magyar költők tára* III. Budapest, 1881. 62. o.

¹⁰⁴ Jellemző, hogy alig három tucat, szinte kivétel nélkül alföldi település esetében fordul elő a *Mező* előtag már a 15. században is. ENGEL CD Birtokok.

¹⁰⁵ Csányi Ákos 1561-ben egy név nélkül említett Raholca melletti városról írta, hogy: „... *Raholcánál vagy, egy mek telepedet mezű váras nagy helyen ...*” Csányi mondatának helyes értelme, nem egy *mezőváros*, hanem egy mezőn megtelepedett város. Csányi Ákos levele Nádasdi Tamásnak 1561. szeptember 1. Csány MNL OL E 185 8. d. Csányi Ákos – Nádasdy Tamás nr. 441.

¹⁰⁶ Bartha Boldizsár írta Debrecen városáról: „*Ez mezőben épölt, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességhez ragaszkodó Debrecen várashoz, ...*”. Eszerint Debrecen városát egysoros, töltés nélküli, tapasztott palánkkerítéssel építették, mint a legtöbb dunántúli végház *praesidiumát*. Rövid chronika 13. Szatlóczi i. m. 26-27. „*Hogy noha e városnak csak árokkal és tövistöltéssel kerítetek körül, mindazáltal az isten ő felsége annyi sok veszedelmes állapotban kegyetlen ellenségek ellen is erőssé tette, és megoltalmazott ez városunkban bennünket, mégis ezután is ugyan ezen kerítés erősségünk léssen ...*” Deb. v. m. jgyk. 1606/1607. 94. o.; Debrecen egysoros tapasztott palánkkerítése ellenére kapukkal rendelkező kulcsos város volt: „... *mindenek kapukra egy-egy zászlóalja törököket rendel a pasa, kik a váras kerítésére, hogy rést ne csinálnának, gondot viseltek.*” Rövid chronika 31. o.

település elnevezéséhez kapcsolódott, amely egy mezősségen települt, hasonlóképpen az erdő előtagú falvakhoz, mint a Bihar vármegyei Mezőgyarak és Erdőgyarak testvértelepülések esetében.¹⁰⁷

Mivel előfordulása jellemzően – a földrajzi környezettől erősen függő szubjektív jelző miatt – az alföldi síkvidéki területekről, vagy azok pereméről ismert, a hegyek, dombok tagolta tájegységekben alig mutatható ki. Jól példázza mindezt, hogy még az Alföldön is előfordultak a „*mező kulcsos városok és mező városok*”, valamint „*egyéb kulcsos és mezővárosok*” megnevezések is, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a *mező* előtag még a 17. század végén is pusztán a földrajzi környezetre vonatkozott, lévén mezőn is álltak kulcsos, avagy kerített városok.¹⁰⁸ Az ellentmondást jól jelzi, hogy arra is akadt példa, miszerint a városfal hiányát, avagy romlott voltát éppen ellenkezőleg, a *mező* szó fosztóképzős alakjával, *meztelennek* (meztelennek) írták.¹⁰⁹

Jogi értelemben az *oppidum* mezőváros jelentése elsőként a Hármaskönyv 1565. évi Weres féle kivonatos fordításában jelent meg, alighanem nem függetlenül a fordító személyének származási, és a mű megjelenési helyétől.¹¹⁰ Legkorábban Erdélyben terjedt el, köszönhetően a Hármaskönyv ottani törvényerőre emelkedésének, így már alig két évvel Weres kiadása után az 1567. évi erdélyi országgyűlés végzéseiben szerepel magyarul a kulcsos és mezőváros fogalompár a *civitas* és az *oppidum* megfelelőjeként.¹¹¹ A különféle Verbőci fordítások hatása idővel Magyarországon is terjedni kezdett és a 18. század elejére már egyre nagyobb mértékben szorította ki az *oppidum* jelentésében a *mezőváros* a várost, végül a 18. század első harmadának végén nyerte el mai értelmét, amikor a korábban még többségében a város nevének előtagjaként használt *mező* jelző, immáron a *város* szó előtagjaként – *mezőváros* – állandósult.¹¹² Mindez gyaníthatóan a magyar joggyakorlásra nagy hatást kifejtő Szegedi János 1734-ben megjelent Hármaskönyv magyarázatának érdeme, amelyben immár az *oppidum* jogi meghatározása egyértelműen: *Mező Város, avagy Campestris Civitas*, míg a *Murata Civitas*: kulcsos, avagy kerített város.¹¹³ Mindazonáltal a közgondolkodásban még jó ideig megmaradt a *mezőváros* eredeti értelme is, így a hegyek, dombok között fekvő, illetve bármi módon kerített városokat még a 18. század legvégén sem tartották igazi *mezővárosoknak*, lévén nem egy *mezőn* telepedtek meg.¹¹⁴

¹⁰⁷ ENGEL CD. Birtokok.

¹⁰⁸ „1677. Kecskeméti Csizmadia Mester embereknek a Csismákról való limitatiójáról való perceptio. A mint más *mező Kulcsos városokban és Mező városokban* vagy a rendtartás és szokás ... a mint *egyéb kulcsos és mező városokban meg engedtetik* ...” Kecsk. m. jegyk. I. 120. o.; Eszerint Kecskemét más közönséges városokhoz képest önmagát kulcsos városként határozta meg, hovatovább a többes számból következően a kecskeméti polgárok szubjektív véleménye szerint több *mezőn* települt kulcsos város is létezett.

¹⁰⁹ Kanizsa városa a 16. század közepén kerített kulcsos város volt, amelyet a falainak lepusztult volta okán Csányi Ákos nem *mezővárosnak* nevezett, hanem „*meztelen*” városnak. MNL OL E 185 7. d. Csányi Ákos – Nádasdy Tamás nr. 89.; 1565: „*Hogy az város szerzette az tizedeseket éjel vígyáznok kel, nappal ő nagyságának munkálodniok.*” MNL OL P 507 IV. IV. nr. 10.

¹¹⁰ Weres Balázs váradi főbíró, kiadás helye Debrecen. Csorba Csaba: Az első magyar nyelvű törvénykönyv. In: Magyar decretum, kit Weres Balás a deákból, tudni illik a Werbőczy István Decretomából, melyet tripartitomnak neveznek, Magyarra fordított. Miskolc, 1991, 3-5. o.

¹¹¹ EOE II. 337. o.

¹¹² 1731-ben még egy iraton belül magyarul a *Szikszó város* és *Mező Szikszó város* megnevezés is előfordul. MNL OL E 156. fasc. 126. nr. 12.

¹¹³ Szegedi, Joanne: Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium, juxta ordinem titulorum operis tripartiti, sacris canonibus accommodatum. III. Tyrnaviae, 1734, 188. o.

¹¹⁴ „*Hogy a város a vártól vette a nevét, arra bizonyoság talán nem kívántatik. Így tehát sok nagy helyek, mellyeknek semmi város nintsen, s nem volt, mint például Debretzen, Kecskeket, s több más nem igazán vagyis tulajdonképen neveztetnek városoknak. A Mező-városnak nevével még illetlenebben élünk. Így nem egyszer hallottam Mező-városoknak nevezni oly helyeket, melyek rész szerént hegy oldalon vagy tövén fekszenek, rész szerént kerítve vannak.*” Sándor István: Sokféle írá's egybe szede. Hatodik darab. Győrött, 1799, 117. o. E szerint a *mezőváros* szóösszetétel *mező* előtagja elsődlegesen a földrajzi környezetre utalt.

Az *oppidum* jelentése tehát város, semmi több.¹¹⁵ Ezzel szemben a *civitas* alatt elsődlegesen a polgárok közösségének jogviszonyát értették, minden más helyrajzi értelmű vonatkozás másodlagos, és az előbbiből fakad. Egyszerűbben megfogalmazva csak azon városok esetében fordult elő helyrajzi értelemben a *civitas*, amelynek közössége is az volt. Ez utóbbi tekintetben ráadásul egyszerű jelentéstapadásról van szó, lévén a közönséges *civitas*ok esetében a másodlagos helyrajzi értelmű *civitas* fogalmat hamar kiszorította az *oppidum*, de még a szabad *civitas*ok esetében is számtalan példát ismerünk arra, hogy azokat *oppidum*nak írták.

Ugyanígy a fallal övezettségnek sem volt köze a *civitas* jogviszonyhoz, miként a *civitas* sem jelentett soha elsődlegesen várat. Ebbéli értelme ugyanis szintén jelentéstapadás eredménye, más szóval attól még hogy bármely települést kőfallal kerítettek volna, még nem lett *civitas*, és csak azon várral rendelkező települést írták *civitas*nak, amelynek közössége jogviszonya is az volt. Minderről meglehetősen sarkosan fogalmazott Izidor püspök, aki *Etymologiae* című művében így írt: „*civitasnak nem a falat, hanem a lakosokat hívják.*”¹¹⁶ A kőfallal övezettség ugyanis lényegében a vár és kastélyépítési engedélyek egy sajátos csoportja, miképpen a városfalak képezte erődítést nem egyszer nevezték a 13-14. században *castrum*nak.¹¹⁷ A kilenced alóli mentesség okán bármennyire is fontos kiváltsága volt tehát egy *civitas* közösségének a városfal építésének joga, az nem kelléke, hanem csak ékessége volt, így nem jelentett többet, mint például egy vámmentesség, vagy akár egy vásártartási engedély. A szabad *civitas* jogállás, avagy a *collegium* nemesi volta nem a kőből épült városfal létéből vagy nem létéből fakadt, hanem a teljes ispáni immunitás kiváltságából. Minderre aligha akad jobb példa, mint a szerző által is felelőlegesen várt városfal nélküli szabad *civitas*, Szeged. A városfal építési kiváltság nélkül *civitas* rangot kapó Zenta pedig jóllehet Szeged kiváltságait kapta, de az nem terjedt ki a teljes ispáni immunitásra, ugyanis 1506 után is van adatunk arra, hogy a budai káptalannak ispánja székelte a városban.¹¹⁸ Zenta polgárságának *collegiuma* tehát a nagyobb ügyekben csak megosztott ispáni birodalmat nyert. Hasonlóképpen nem állja meg a helyét Karánsebes példája sem, mivel nem 1515-től – a városfal megépítése után – nevezték *civitas*nak, lévén már 1474-ben is az volt.¹¹⁹

Az *oppidum* elnevezés ugyan valóban a 14. század második felében terjedt el a Magyar Királyságban, maga a fogalom azonban a római időkben származik, és mint arról már az előbbieken szó esett, eredeti jelentésében semmit sem változott az eltelt évszázadok alatt. Igaz ugyan, hogy a magyarországi településhálózat fejlődése és az *oppidum*ok megjelenése között szoros összefüggés van, de a fentebbiek szerint új településkategóriát nem képzett, csak maga a város, azaz a módosabb települések kerítettsége kezdett elterjedni. Tudniillik e tekintetben az *oppidum*ot nem lehet összehasonlítani a *libera villa* vagy a *civitas* fogalmával, mivel mindkét utóbbi elnevezés nem a település helyrajzi formáját, hanem a polgári közösség jogviszonyát jelölte. Ekképpen hiába szorította ki a hétköznapi megnevezésekben, a szubjektív nézőpontú külső megjelenésre utaló város, avagy *oppidum* megnevezés a *libera villat* vagy a *civitast*, attól még az adott *oppidum* közössége jogviszonyát tekintve továbbra is az maradt.

Úgyszintén pusztán csak látszólagos a *villa* és a *possessio* fogalmak következetlennek tűnő használata. Lakatos Bálint szerint a magyarországi városfejlődés kezdetén a *villa* még általában a legjelentősebb települések megnevezése volt, abban az időszakban, amikor

¹¹⁵ Egyébiránt Ladányi Erzsébet már 1992-ben megfogalmazta azon véleményét, miszerint: „*sajnálatos tény, hogy a tudományos közvélemény az oppidumot mezővárosként írja, fordítja.*” Ladányi 1992a: 3. o.

¹¹⁶ „*Civitas autem non saxa, sed habitatores vocantur.*” *Etymologiarum* XV. II.

¹¹⁷ Fügedi 1961: 21-24. o.

¹¹⁸ 1516: „*Petrus Kys de Rada comitis et officialis ... in oppido eorum Zyntha*” MNL OL DL 106072., Érszegi Géza: Zenta kiváltságlevele – 1506. In *Turul*, 80, 2007, 20-22. o.

¹¹⁹ 1474: „*fundum curie nostri in medio habitum et existentem, cui a parte orientali communis platea sive teatrum civitatis*”, megerősítés: „*sub sigillo nostre civitatis*” MNL OL DL 73028., 1489: „*... in praedicta civitate Karansebes*” MNL OL DL 46121., 1494: „*domum suas in civitate Karansebes habitas*” MNL OL DL 46254.

véleménye szerint a *civitas* még várat jelentett.¹²⁰ A 15. század elejére viszont már a legkisebb települések, azaz a falvak megnevezésére használták, bár gyakoribb volt a *possessio*, amely nem falut, hanem birtokot jelent, ellenben minden települést így neveztek, amelyik nem volt *oppidum*.¹²¹ Ehelyütt meg kell említenünk a recenzens korábbi munkáját is, aki abban lényegét tekintve azonos véleményt formál, – igaz nagyobb hangsúlyt helyezett a terminushasználat következetlenségére – miszerint egyetlen oklevélben belül is előfordult, hogy ugyanarra a településre különböző fogalmakat használtak. Gulyás László Szabolcs szerint a városfejlődésben a 14. század második felében lejátszódó lendületes folyamatok a 15. század második harmadára csillapodtak le, aminek eredményeként a *civitasok* többi településformától – falu és mezőváros – való elkülönülése befejeződött, a két csoport közti átjárás pedig teljességgel megszűnt. Ezzel párhuzamosan a *civitasok* is kezdtek ketté válni, mégpedig szabad királyi és királyi szabad városokra. Gulyás szerint az *oppidumok* úgy keletkeztek, hogy: „*a településsel érintkező társadalmi környezet – a település fejlettsége és központi szerepe: kiváltságai, topográfiai és városképi jellemzői, gazdasági sajátosságai, lakosság száma stb. alapján – egyszer csak ilyen formában kezdi el emlegetni.*”¹²² A város tehát úgy lett, hogy a település fejlődésében elérkezett egy pont, amikor valamiféle szubjektív ismérvek összessége alapján, valaki úgy döntött, hogy attól fogva városnak mondják.

Elsőben érdemes a *villa* fogalmával kezdenünk. A *villa* ugyanis minden esetben olyan lakott települést jelentett, amelyben polgárok vagy nemesek üléseket bírtak, mégpedig az önkormányzatiságától függetlenül.¹²³ A 14. század közepéig bezárólag minden más közösség nélküli, lakott vagy lakatlan település jogilag *praedium* volt, amelynek földjét majorsággként éltek. E tekintetben tehát már a 13. században is a polgárok lakta jelentős vagy jelentéktelen települések egyaránt *villak* voltak.¹²⁴ Ugyanez elmondható a *possessio* esetében is, mely fogalom a nemesek és egyháziak immunitásának megszilárdulásával párhuzamosan terjedt el, lévén a *villa* polgárai feletti ispáni birodalmat jelentette. Ezen vonatkozásában viszont minden olyan helyrajzi értelemben vett település, vagy annak egy része *possessio* volt, ahol egy közösség élt. Verbőci találóan meg is jegyezte, hogy elvben minden *possessio*, vagy annak igazsága (*ius possessionarium*) – vár, kastély, *civitas*, *oppidum* stb. –, de mivel azoknak saját elnevezése ismeretes, rájuk azt használták. Tudniillik az *oppidum*, akár a falu eleve egy *possessio*, tehát nevezhették, nevezték is annak, abból egy település helyrajzi állapotára semminemű utalás nem következik. Mint az e példából is látszik, a terminológia változatossága mögött nem annak következetlensége, hanem a helyrajzi jellemző és a közösség jogviszonyának sokrétűsége rejlett. Így a *libera villa* azonos értelemmel bírt, mint a később elterjedt *civitas*, mivel utóbbi eredendően egy olyan *villa*, amely *civitas* rangot bírt.¹²⁵ Hasonlóképpen helyrajzi értelemben *oppidum* volt minden olyan *villa* vagy *civitas*, amely várossá lett. Ellenben arra is akad példa, hogy egy 14. századi *civitas* – mint a Somogy vármegyei Aranyos – sosem fejlődött várossá vagy faluvá lett a 15. századra. Ami ennél azonban fontosabb, hogy ettől még közössége jogviszonya elvben nem változott meg.¹²⁶ Abban azonban igazat kell adnunk Gulyás László Szabolcsnak, hogy a fogalomhasználat a 15. század közepére valóban leegyszerűsödött, vélhetően nem függetlenül a városfejlődés

¹²⁰ Ladányi 1980: 461-462. o., 470., Lakatos 2019: 12. o.

¹²¹ Lakatos 2019: 12-13. o.

¹²² Gulyás 2014a: 391-392. o.

¹²³ Latinul *villa* volt a törpe velél is, amely csak egy *villicatus* részeként képzett *iudicatus*. Zsigárt és Újudvar *villicatus* és közös bíróság mindkét települését *villanak* írták. 1564-ben Zsigárton csak 8 polgár birtokolt. MNL OL E 156. fasc. 27. nr. 56. 2-3. fol. Lásd még az alsólendvai tartomány *villicatus*ait. 1524: MNL OL DL 37006.

¹²⁴ A 13. században nem csak a jelentősebb településeket nevezték *villanak*, hanem más kevésbé jelentős, polgári közösségek lakta helyeket is. Lásd Zala megyei Szántó, Ecsér, Lövé és Örményes *villak*. 1236. H. O. V. 26-28. o.

¹²⁵ Ladányi 1980: 460. o.

¹²⁶ Egy közösség kiváltságos jogviszonya számos módon megszűnhetett, például a király hűtlenség okán eltörölte vagy a közösség bomlott fel végleg. Verbőci 1611. I. 12.

kibontakozásától. Mindazonáltal a *civitasok* jogviszonyában csak egyféle szabad *collegium* létezett, jóllehet a helyrajzi értelemben vett *possessionak*, tehát a város ingatlan és ingó igazságának már többféle birtokosa is lehetett, akár zálog, akár *honor* címén. Ennek ellenére nem szerencsés a királyi szabad és a szabad királyi elnevezések használata, mert a Kubinyi által javasolt két kategória között egészen biztosan nem a *civitas* közösségének jogviszonya jelentette a különbséget.¹²⁷ E tekintetben elegendő, ha csak Szeged példájára gondolunk. Emellett, mint azt Zenta esete is mutatja a *civitasszá* válás lehetősége nem zárult le véglegesen a 15. században, igaz azt jelentősen korlátozhatta az adott közösség magánbirtoklása.

Az *oppidum* jelentése tehát mindig a helyrajzi értelemben vett város és aligha tévedünk nagyot, ha a 16-17. századi forrásokból megismert, a külső kertek erősítésére épülő építészeti formáját az *oppidumok* megjelenésével egy idősnak tekintjük, lévén legkorábbi erre utaló példánk is igen korai, 1325-ből származik.¹²⁸ Ily módon a mezőváros sem jelentette a fal nélküli várost, valamint építészeti megkülönböztető szerepe sem volt. Emellett a velálok jogviszonyában oly annyira nem játszott szerepet, hogy a közösségek jogviszonyrendszerének mind a négy típusa esetében előfordultak az *oppidumok*. Ennek okán Buda szabad *civitas*a éppen úgy minden szempontból megfelelt az egyszerű *oppidum* ismérvének, – neveztek is annak – mint a Sopron vármegyei Kapu városa, amely a közösségek jogviszonyának legalacsonyabb fokán állt.¹²⁹ Kapu ugyanis egyszerű *iudicatus* volt, amely pusztán leányegyházzal rendelkezett, továbbá a világi és egyházi joghatóság vonatkozásában a babóti *parochialis* ispánsághoz és *ecclesia parochialis*hoz tartozott. Az egyetlen ismérve pedig, amitől *oppidum*ként különbözött környezetétől, az a város palánkfala és őrzött volta. Más szóval egy a közösségek jogviszonyának, azaz önkormányzatiságának legalacsonyabb fokán álló közösség is lehetett *oppidum*, miként egy közönséges falu is lehetett akár *civitas*, mint a Somogy megyei Aranyos.¹³⁰ Így például a soltészfalvak jórészének közössége ugyanazon megosztott *civitas* jogviszonyt bírt, mint a máramarosi Visk, Huszt, Técső, Hosszúmező és Sziget *civitas* ranggal bíró városai.¹³¹

Mint arra Jenő és Rezi példája is utal, az *oppidum*, a magyar városfogalommal egyezően elsősorban a körülzárt, őrzött települést jelentette, a hangsúly pedig a funkcionális működésen volt, másként pusztán a palánkkerítés vagy árok meglétéből fakadóan egy település nem vált várossá. Mindez alighanem ugyancsak szoros összefüggésben állt a vásártartási jog elnyerésével, de éppen Kapu vagy Rezi esete mutatja, hogy alapvetően annak léte vagy nem léte nem függött össze a helyrajzi értelemmel. Előbbi ugyan rendelkezett palánkfallal, de nem volt vásártartási joga, utóbbi pedig egyik ismérvvvel sem bírt, csak a körülzárt, őrzött jelleggel. Arra is bőven akad példa, hogy egy település vásártartási joggal rendelkezett mégsem vált várossá, azaz *oppidum*má.¹³² Ugyancsak megemlítendő, hogy a 16-17. századi magyar nyelvű forrásokban a latinul *oppidum*nak írt, magyarul pedig városként megnevezett, palánkkerítéssel rendelkező települések esetében is előfordulnak a Weres féle Hármaskönyv fordításból megismert kulcsos város és kerített város fogalmak. Igaz ugyan, hogy a városok palánkerődítése legtöbbször a hevenyészett módon kiépült kastélyok szintjén állt, szemben a valódi várnak tekinthető kőfalú városokkal, helyrajzi vonatkozásban azonban mégsem képeztek két külön

¹²⁷ Kubinyi 2006: 51-61. o.

¹²⁸ MNL OL DF 283494., A. O. IX. 571. (306-307. o.)

¹²⁹ Ladányi 1992a: 3. o.

¹³⁰ A Somogy megyei Aranyos és Lábod példája. Szatlóczi: i.m. 20. 63. jegyzet.

¹³¹ Máramarosi városok jogviszonyára Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Erdélyi Tudományos Füzetek 280. Kolozsvár, 2014. 31-32. o., Fügedi Erik: „Németjogú” falvak települése a szlovák és német nyelvterületen. In Székely György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest, 1953, 227-228. o.

¹³² Csány, Boldogfalva, Dobos, Erek, Mánd, Nyirád, Szabar stb. Zala Arch. 2004.; Megjegyzendő, hogy bár a fentebbi települések egyikéről sem maradt fenn *oppidum* említés, valószínűsíthetően némelyik időlegesen – különösen a sokadalomtartók – város volt.

típust. Amíg ugyanis a várost övező kőfalak és egyéb erősségek, mint a tornyok és a bástyák építése királyi engedélyhez volt kötve, addig az *oppidumok* esetében nemhogy királyi, de földesúri engedélyről is alig tudunk. Mint azt Csepreg polgármesteri utasítása, vagy Sárvár rendtartása mutatja, a birtokosok a jelentősebb településeket sokkal inkább ösztönözték, utasították önmaguk védelmére, mintsem azt kiváltságokhoz kötötték volna. Igaz arra is akad példa, – mint Kapu esetében – hogy maga a birtokos telepít, épít új várost, vagy a telepítési szerződésben engedélyezi annak árokkal és palánkkal való megerősítését.¹³³ Eszerint pedig egy város esetében a kőfallal, avagy vár módjára övezettség a város funkcionális – várral körülzárt terület – helyrajzi értelmétől elválasztandó, és az egyéb kiváltságok sorában külön kezelendő.

Mindezek alapján nem valószínű, hogy Verbőci Hármaskönyve csak a fallal megerősített szabad királyi városokat tartotta volna jogi értelemben városnak, annál is inkább mivel eleve két eltérő értelmű városfogalmat tárgyalt. Így az *oppidum* meghatározása sem hiányzik, lévén Verbőci a *civitas* bemutatása során, mind annak a közössége jogviszonybéli, mind a helyrajzi ismérveit kifejtette.¹³⁴ Az *oppidumok* tehát „jogi értelemben” nem maradtak ki a városok közül, mivel elsődlegesen helyrajzi értelmük volt, míg a Lakatos Bálint által Verbőci nyomán „jogi értelemben vett városként” definiált *civitasok*, a főnevesült város fogalom révén, azaz a közösségük jogviszonya, elsősorban a *collegiumuk* nemesi volta és szabadságaik miatt szerepeltek a Hármaskönyvben.¹³⁵ De még e tekintetben is csak a saját jogszokásaik mintegy példájaként, amit mi sem bizonyít jobban, hogy Verbőci más helyütt a szabad és veláltartó *civitasok* sorában Zágrábot és más név szerint nem említett *libera civitasok*at is megnevezett.¹³⁶ Két külön ismérvről van tehát szó, tudniillik a magyar város szó melléknévi igenévként elsődlegesen helyrajzi értelemmel bírt, és csak másodlagosan – az előbbiből fakadóan – jelentette főnevesült formában a közösséget.¹³⁷ A zavart talán az okozhatta, hogy a magyarországi latinságban elsődleges jelentésüket tekintve erre két külön szó használatos, mégpedig a helyrajzi értelmű *oppidum*, és az ott élő közösség jogviszonyát jelentő *civitas*.¹³⁸

¹³³ Kongesberg 1325: „*Item promittimus dictam civitatem post locationem fossato et plantis communiri.*” MNL OL DF 283494., A. O. IX. 571. (306-307. o.)

¹³⁴ Isidor Etymologiae című művének a 16. század elejére már több nyomtatott kiadása is elkészült és széles körben ismert volt. Eszerint a *civitas* nem a fizikai város és a falak, hanem a közösség, míg az *urbs* maga a kerített város (utcák, házak), az *oppidum* pedig az ellenvetett falak, védelem. Verbőci ezt a hármas értelmezést ismertette egyben. „*Civitas est hominum multitudo societas vinculo aduata, dicta civibus, id est ab ipsis incolis urbis, pro eo quod plurimorum consciscat et contineat vitas. Civitas autem non saxa, sed habitatores vocantur. ... Oppidum quidam ab oppositione murorum dixerunt ; alii ab opibus recondeendis, eo quod sit munitum ; alii quod sibi in eo conventus habitantium opem det mutuam contra hostem.*” Etymologiarum XV. II., Szatlóczki i. m. 26. o. 86. jegyzet.

¹³⁵ „*Sed quoniam haec civium pluralitas unam communitatem causat atque representat. Et huiusmodi collectiva communitas sicut locorum situ, ita etiam privilegiorum et consuetudinum diversitate inter se differt et variatur.*” Verbőci 1611. III. 8.

¹³⁶ Verbőci 1611. III. 19.; Többek közt Szeged, Szokolca, Brassó, Szeben, Kolozsvár, Késmárk és a bányavárosok többsége is rendelkezett birtokokkal. Engel CD Birtokosok adatbázisa.

¹³⁷ Példaként mondhatnám, hogy a városkapu a város őrzi. E mondatban a város szó ugyan kétszer szerepel, mégis eltérő értelemben. A városkapu helyrajzi vonatkozás, míg az azt őrző város pedig az ott élő közösséget jelenti.

¹³⁸ Véleményem szerint az *oppidum* fogalomhasználat térnyerését vélhetően a *civitasok* jogviszonya okozta. Egy iratképzőnek ugyanis valami módon tiszteletben kellett tartani, hogy a megosztott ispáni immunitással rendelkező, vagy eladományozott *civitasok* felett nemcsak a polgári közösségnek volt joghatósága. Ebből következik, hogy a szabad városokat más néven nem is nagyon címezheték, mint *civitas*nak, jöllehet az egyházzog vonatkozásában a püspökségek elsődleges plébániai joghatósága okán – lévén minden plébános a püspök képe – pedig *oppidum*nak. Ladányi 1980: 461. o., Konek Sándor: Egyházzogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira. Budapest, 1900, 341. o. Az okleveles források egyoldalú fennmaradása tehát a terminológia használatára vonatkozásában megtévesztő, mivel könnyen lehet, hogy eredetileg a város a belső jogügyeleteiben darabra több iratot bocsátott ki *civitas* néven, mint amennyit külső iratképzőtől *oppidum*ként kapott. Ennek okán egyetérthetünk Gulyás László Szabolcs érvelésével, miszerint: „*egy település oppidum vagy civitas említése tehát kapcsolatban állhatott a birtokossal, a kiváltságokkal ... illetve ... a település kategorizálásában az oklevél írója játszott a legnagyobb szerepet ...*, ebből következően pedig ... *igencsak óvatosan szabad az oklevelekben szereplő*

Mindezekon felül röviden szólnom kell még Lakatos Bálint polgárookra és jobbágyokra tett határozott megállapításáról is. Mivel a polgárjognak és a polgárok társadalmi jogállásának a *civitas*uk jogviszonyához nem volt köze, – az ugyanis a velábeli ülések (*sessio*) birtoklásából eredt – nem érték egyet a szerző azon következtetésével, miszerint csak az általa jogi értelemben meghatározott városok lakói lettek volna polgárok.¹³⁹ Így a szabad *civitas*ok polgárai sem a polgári jogállásukból eredően élveztek bizonyos szabadságokat, hanem a közösségük jogviszonyának és kiváltságainak köszönhetően. A polgárjog éppen a közösségbeli tagságot (*membrum civitatis*) jelentette, mégpedig az egyszerű velálokban épp úgy, mint a szabad *civitas*okban, ami pedig maga után vonta, hogy a polgár bizonyos korlátok között annak minden kiváltságát élvezhette, ha volt, ha nem.

Végezetül a szerző szerint a „*jogi értelemben vett városok*” lakóin kívül „*mindenki vagy nemes vagy jobbágy*” volt. Utóbbi megállapítás meglehetősen széles körben elterjedt a magyar középkorkutatásban, jöllehet bármely, a témában jártas kutató joggal tehetne ellenvetést.¹⁴⁰ Mint arra korábban már Kubinyi András is felhívta a figyelmet, több középkori törvényben még a szabad városok polgárait is a jobbágyok közé sorolták.¹⁴¹ A középkori magyar társadalom ugyanis, a nemeseket és az egyháziakat nem számítva, társadalmi jogállását tekintve két rétegből állt, mégpedig a velálokban ingatlanigazsággal, azaz üléssel rendelkező polgárokból, illetve a mások földjén házzal, vagy csak házrésszel bíró zsellérekéből. Ellenben a társadalmi helyzetétől és egyéb rendtartásától függetlenül jobbágnak az a személy számított, aki egy adott közösségbeli szolgálata tisztességét, valamely ingatlan jószág, ingó igazságaért, a *jobbád* részéért, más szóval a jövedelméért tartotta. Ekképpen egyaránt jobbágnak számítottak a nemesi közösség, másként az ország ispáni birodalmának tisztességét tartó urai, avagy a jobbágyurak, miként azon közönséges nemesek, polgárok, vagy zsellérek is, akik közösségük tagjai közül kiemelve uraik ispáni hatalmának képében, a jobbágytság tisztességét (*officio iobagionatus, honorem iobagionum*), az azt eltartó jószág javáért tartották.¹⁴² Ennek okán szolgálati rendtartása szerint mind a polgár, mind a zsellér, és e vonatkozásában a nemesek egy része is, jobbágyok lehettek,¹⁴³ amennyiben jobbágyi szolgálattal és adózással terhelt helyföldet tartottak és arról jobbágy módra szolgáltak vagy szolgálatuk alól bármi módon szabadságot nyertek. A szabados jobbágyi állapot ugyanis nem szüntette meg a jobbágyi rendtartást, mivel a jobbágyok alapvetően három féle módon tartoztak adózni a helyföldjeik után. Elsőben a birtokosnak, másodsorban a királynak (rovásadó), harmadsorban pedig az egyháznak a tized formájában. Hiába adott hát szabadságot egy földesúr a helyföldet tartó jobbágyának, lett légyen az polgár, zsellér vagy nemes, legfeljebb a királyi adó alól mentesült, a tizedet továbbra is meg kellett adnia.¹⁴⁴ Így a szabad *civitas*ok polgárai is megfizették a tizedet, még akkor is,

---

terminológiát általános következtetésekhez felhasználni.” Gulyás 2014: 397. o.

¹³⁹ Szatlóczki: i.m. 16-17. o.

¹⁴⁰ Nógrády Árpád: Az adózó jobbágy. *História* 27. 2005, 3. sz., 29-32. o. A szerző a doktori disszertációjában még maga is úgy fogalmazott, hogy: „*A Hármaskönyv által sugallt kép szerint a városi polgárokon kívül mindenki vagy nemes vagy jobbágy.*” Lakatos 2013: 10. o.

¹⁴¹ Kubinyi 2006: 54. o.

¹⁴² Szatlóczki: i.m. 28. o.; Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágytság történetéből. *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* 26. Budapest, 1999, 24-25. o.

¹⁴³ Szatlóczki: i.m. 16-17. o.

¹⁴⁴ „... *vármegye közti való fizetésen és király adóján kívül ne erültessék.*” Iktári Betlen István 1646. május 24. Ecsed. MNL OL E 156 fasc. 13. nr. 13. 76.; „... *hanem mind ezekből legyen míg minket szolgál tellyes életiben szabados, demptis decimis et ad aedificium arcis nostrae Kapu pertinentibus.*” Az egyházi tizedre azért nem terjedt ki a szabadság, mert az a püspöknek járt, még ha azt Nádasdi Pál bérelte is. „... *az dézsma fizetésen kívül, mely dézsmát mi pénzen szokunk venni esztendőnként a püspöktől.*” Vincekovich János szabados levele 1614. január 7. Keresztúr MNL OL E 185 6. tétel nr. 52.; „*Hogy a vármegyebeli contributioban eggyüt értvén azon fálubeli polgársággal, a mi rá essik, aval tartozék és meg maradékis tartozanak.*” Valentics Szaniszló malomházi házáról való szabados levele 1649 k. MNL OL E 185 7. tétel 2. kötet 86-87. fol.; Nádasdi Tamás 1552-es hadfelkelési utasítása szerint hadakozó pénzt köteles fizetni „... *omnes coloni nostri, tam sessionati, quam inquilini, tam*

ha kiváltsága révén a legtöbb közösség saját maga javára szedte azt be.¹⁴⁵ A szolgálati rendtartás felől nézve pedig jogi értelemben éppen úgy nem voltak jobbágyságok a feleségek és a jobbágyfiak, miként a zsellérek túlnyomó többsége sem, nem beszélve az egyszerű lakosok és szolgák tömegéről. Valójában egy átlagos 150-200 fős lakossággal bíró faluban jó esetben alig 10-15 jobbágy élt, ámde számtalan olyan falu, sőt város is létezett, ahol egyetlen jobbágy sem akadt, mert minden polgár zselléri rendtartású lévén, zsellér módra szolgált.¹⁴⁶

Nem az a kérdés tehát, hogy mi mit gondolunk városnak, vagy városias, illetőleg városi szerepet betöltő településnek, hovatovább polgárnak vagy jobbágnak, hanem az hogy a korban mi számított annak. A középkor emberének pedig e vonatkozásban mindegy volt, hogy kőből vagy fából épült a védmű, volt-e városfal, vagy nem, az egyetlen szempont úgy tűnik a körülzárt és őrzött jelleg volt. Még akkor is, ha egyébiránt az *oppidumok* túlnyomó többsége valami módon kerített város volt, illetve a maga szubjektív értékítélete alapján a kor embere is ezt tartotta a legalapvetőbb ismérvnek. Mindamelletts elsődlegesen a közösségek központi szerepéből indult ki, és minden más, így a helyrajzi értelemben vett város is csak másodlagos szerepet játszott. Ugyanis nem a város földje rendelkezett kiváltságokkal, hanem annak közössége.¹⁴⁷ Ennél fogva önkormányzata sem a településnek, hanem az ott élő közösségnek volt, sőt gyakorta egy településen több önálló, de sokszor az önkormányzatiság különféle fokán álló polgári közösség is létezett. Így például a 16. század eleji Győrben a püspök birtokában lévő *libera civitas* mellett, a káptalan *civitassza* csak megosztott ispáni hatalommal bírt, míg a további közösségek, mint Királyföldre *oppidum* csak *iudicatusok* voltak.¹⁴⁸ Ebből fakadóan pedig nem a város területe töltött be központi szerepet egy-egy térség politikai, gazdasági, és társadalmi életében, hanem annak kiváltságolt polgári közössége. Fontos tehát kihangsúlyozni, hogy egy közösség önkormányzatának jogviszonya, egyéb kiváltságai, illetőleg a települése helyrajzi viszonyai – falu, város – között semminemű közvetlen összefüggés nem állt fenn.

Mindazonáltal Lakatos Bálint „mezővárosi” adattára rendkívül fontos és előremutató vállalkozás, munkája pedig minden fentebb tárgyalt hiányossága és ellentmondásossága ellenére, illetőleg azok fokozott figyelembevételével, páratlan adatgazdagsága révén valóban érdemes a további várostörténeti kutatások kézikönyve státuszára, miként jelen tanulmány elkészültéhez is nagymértékben járult hozzá. Ellenben nem értek egyet Gulyás László Szabolcs értékelésének másik felével, mivel éppen a középkori „mezővárosi” önkormányzatról alkotott ismereteinket nem sikerült a szerzőnek egységes keretbe foglalnia.¹⁴⁹ Ennek hiányában pedig Lakatos Bálint könyvében minden helyrajzi vonatkozásra – város, falu – és közösségi jogviszonyra – *iudicatus*, *civitas* – találunk példát, így az azok önkormányzatára és írásbeliségére, különösen a központi hely pontszámok alapján levont következtetések és megállapítások legtöbbször értelmezhetetlenül összekeverednek.

Módszertani szempontból tehát ismét figyelmeztető tanulság, hogy minden kutatás megkerülhetetlen kiindulópontja a téma fogalmainak pontos és korszaknak megfelelő meghatározása, más szóval az eredeti értelmezési keret feltárása. Horváth Richárd találó megfogalmazásában, az „*ökör következetessége*”.¹⁵⁰ Különösen igaz ez egy adattár esetében,

libertini, quam alterius cuiuslibet status et condicionis existant, exceptis praedialibus et nobilibus” MNL OL E 185 Nádasdy Tamás vegyes levelek, iratok fogalmazványok nr. 15.

¹⁴⁵ Fügedi 1961: 74-78. o.

¹⁴⁶ Sopron vármegyei Kapu városa és Ordó falu. Szatlóczi: i.m. 12-15. o.

¹⁴⁷ Kétségtelen, hogy a kiváltságok egy része, például a bíraskodási jog is helyhez kötött, de attól még az nem érvényes bármely más ugyanazon településen élő önálló polgári közösségre.

¹⁴⁸ Villányi Szaniszló: Győrmege és város anyagi műveltségtörténete kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000-1301. Győr, 1881, 105. o., Szatlóczi: i.m. 26-27. o.

¹⁴⁹ Gulyás 2022: 846. o.

¹⁵⁰ „Ugyanakkor a forrásokat feldolgozó személy(ek) olykor azzal a ténnyel szembesül(nek), hogy a régiségben oly nagy becsben tartott igavonók által képviselt hajthatatlanság nem minden esetben egyeztethető össze a fennmaradt forrásanyag által ránk hagyományozott tudás rendjével, különösképp pedig a kortárs kutatás

botorság volna ugyanis azt gondolni, hogy a középkor embere, ne tudta volna pontosan mi, mit jelent. Napjaink történettudományi műszavaktól terhelt fogalomrendszere vagy újabbak megalkotása, mindegyik nem hogy nem alkalmas, hanem egyenesen félrevezető. Tudniillik a korabeli forrásokban fellelhető fogalomrendszer és annak értelme, illetve a történettudományban használt kifejezések és tartalmuk között egyre inkább áthidalhatatlan a szakadék. A „mezővárosi” adattár ebből a szempontból nézve több tanulsággal is szolgál. A középkori városaink és közösségeik megismeréséhez ugyanis elengedhetetlen azok jogviszonyának feltárása. Emiatt a korántsem teljes körű¹⁵¹ kötet adattárában abszurd módon épp a korban mezővárosnak is nevezett *oppidumokból* van a legkevesebb, ellenben bőven akadnak benne szabad és egyszerű *civitasok*, illetve *iudicatusok*, de még valamely előbbi jogviszonnyal bíró falvak is. Nyilvánvalóan nem minden város vagy polgári közösség esetében lehetséges a valós jogviszony meghatározása, jóllehet a probléma megoldása mégsem kerülhető meg és még inkább nem helyettesíthető arra alkalmatlan modern kritériumrendszerek felállításával/használatával.¹⁵²

Felhasznált irodalom

- A. O. IX. Géczy Lajos (szerk.): Anjou Oklevéltár IX. 1325. Budapest-Szeged, 1997.
- Anonymus 1772 Anonymi Belae regis notarii: Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae ad usum et utilitatem ... iterum in lucem data. Cassoviae, 1772.
- Anonymus 2004 Anonymus: A magyarok cselekedetei. (ford.: Veszprémy László), Budapest, 2004.
- Balogh 1999 Katonai tábortól a mezővárosig I. Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magisztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig. Balogh István (szerk.): In A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai 31, Debrecen, 1999.
- CJH I. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkék. Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen – Márkus Dezső (szerk.) Budapest, 1899.
- Corp. Stat. I. Corpus Statutorum Hungariae Municipalium I. Magyar

---

elvárásaival.” Horváth Richárd: Mikor vár a kastély? Módszertani megfontolások egy késő középkori „vár”-adattár ürügyén. In *Castrum* 21. 2018, 7. o.; Véleményem szerint alapvető módszertani hiba, ha egy adattár éppen a korabeli fogalmak meg nem értettsége okán mellőzi a pontos szempontrendszer meghatározását. Tanulságos példa erre a győri polgárok adattára. Horváth Richárd – Nemes Gábor – Vajk Ádám: Győr város polgárai a középkorban 13. sz–1526. Adattár. In *Győri Tanulmányok*. 2019, 40. évf., 153-196. o. A válasz ugyanis mindig ott lapul valahol az iratdobozok mélyén, legfeljebb ha azt még nem leltük meg, elmondhatjuk, hogy még mindig nem olvastunk elég forrást vagy azt nem olvastuk elégszer újra.

¹⁵¹ A szerző nem tud például Csázma 1418. évi kiváltságleveléről, amelynek kivonata a Zsigmondkori Oklevéltár VI. kötetében jelent meg. Az oklevélben nem csak a bíróválasztás napja (ápr. 24.), hanem az esküdtek száma (12) is szerepel. Zs. O. VI.. 2229., MNL OL DF 252376.,

¹⁵² Kubinyi András központi hely elmélete az eredeti elképzelés mentén kiválóan alkalmas a települések gazdasági és társadalomtörténeti elemzésére, ugyanakkor annak eredményei nem helyettesíthetik a város fogalmának meghatározását.

- Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye I. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) Budapest, 1885.
- Corp. Stat. III. Corpus Statutorum. Tomus III. Statuta et articuli. Municipiorum Hungariae Trans-Tibiscanorum. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai. In Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.): Magyar Törvényhatóságok Jogszabályainak Gyűjteménye III. Budapest, 1892.
- Deb. v. m. jgyk. Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606/1607. In Szendiné Orvos Erzsébet (szerk.): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 35., Debrecen, 2002.
- EDL 2008 Michiel de Vaan: Etymological of Latin and the other Italic Languages. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Volume 7. Leiden-Boston, 2008.
- Engel CD Engel Pál (szerk.): Magyarország a középkor végén: digitális térkép és adatbázis. Budapest 2001.
- EOE II. Szilágyi Sándor (szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. Budapest, 1876.
- Etymologiarum Isidori Hispaniensis episcopis etymologiarum sive originum Libri XX. W. M. Lindsay. Scriptorum classicorum Bibliotheca Oxoniensis, Oxonii, 1911.
- H. O. IV. Nagy Imre – Stummer Arnold – Ráth Károly – Véghely Dezső (szerk.): Hazai okmánytár IV. Győr, 1867.
- H. O. V. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső (szerk.): Hazai okmánytár V. Győr, 1873.
- Kecsk. m. jgyk. I. Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591-1711.) Kecskemét, 1996.
- MGSZ 1898 Beczkó város 1634-iki rendtartása. In Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 5. 1898, 269-274. o.
- Mon. Vat. I. 2. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307-1311. Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat, második kötet. Budapest, 1885.
- RHMA Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Edit. Stephanus Ladislaus Endlicher. Sangalli, 1849.
- RMKT VI. Szilády Áron (szerk.): Régi magyar költők tára VI. 1545-1559. Budapest, 1896.
- Rövid chronica Barta Boldizsár: Rövid chronica. In Ozsváthné Krankovics Ilona

- (szerk.): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forrásiadványai 11. Debrecen, 1984.
- TEsz II. Benkő Lóránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest, 1970.
- TEsz III. Benkő Lóránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest, 1976.
- Verbőci 1611 Decretvm Juris consuetudinarii, Inclyti Regni Hungariae et Transylvaniae, Az az, Magyar és Erdély-Országnak Törvény könyve Verbőci István által Iratot, 1514. Ezten: Mostan Deákul és Magyarul, Egy hasznos Regestromal egyetemben uyobban kiboczáttat. Debrecen, 1611.
- Verbőci 1632 Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum opus iuris consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae et Transylvaniae ac partium ... Magyar és Erdély országnak törvény könyve. Irattatott Werbőczy István által. Bártfa, 1632.
- Zala Arch. 2004 Szatlóczki Gábor (szerk.): Zala megye archontológiai és genealógiai adattára 13-16. század. Arcanum, CD-Rom. Budapest, 2004.
- Zs. O. VI. Mályusz Elemér – Borsa Iván (szerk.): Zsigmondkori Oklevéltár VI. 1417-1418. Budapest, 1999.
- Csorba Csaba: Az első magyar nyelvű törvénykönyv. In Magyar decretum, kit Weres Balás a deákból, tudni illik a Werbőczy István Decretomából, melyet tripartitomnak neveznek, Magyarra fordított. Miskolc, 1991. 1-3. o.
- Eckhart Ferenc: A falu füstje. In Jogtudományi Közlöny 7., 1952, 6. sz. 258-264. o.
- Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Budapest, 1954.
- Érszegi Géza: Zenta kiváltságlevele – 1506. In Turul 80. 2007, 13-23. o.
- Fügedi Erik: „Németjogú” falvak települése a szlovák és német nyelvterületen. In Székely György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest, 1953. 225-239. o.
- Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In Tanulmányok Budapest Múltjából 14. 1961, 17-104. o.
- Gárdonyi Albert: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban. In Városi Szemle 25. 1939, 359-370. o.
- Gárdonyi Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. In Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 163-182. o.

- Gerics József: Az universitas középkori jogtörténetéhez. In Vasi Szemle 33. 1979, 580-584. o.
- Gulyás László Szabolcs: Civitas vagy oppidum? Szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I. kötet. Budapest–Debrecen, 2014. 391–403. o. DOI: <https://doi.org/10.36240/etf-280>
- Gulyás László Szabolcs: Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301-1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2019. 739. oldal. (Recenzió). In Századok 156. 2022. 843-846. o.
- Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Erdélyi Tudományos Füzetek 280. Kolozsvár, 2014.
- Heltai Gáspár: Magyar Krónika. Második darab. Nagy-Győrben, 1789.
- Horváth Richárd – Nemes Gábor – Vajk Ádám: Győr város polgárai a középkorban 13. sz–1526. Adattár. In Győri Tanulmányok 40. 2019, 153-196. o.
- Horváth Richárd: Mikor vár a kastély? Módszertani megfontolások egy késő középkori „vár”-adattár ürügyén. In Castrum 21. 2018, 7-26. o.
- Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983.
- Kádas István: Város, falu, megye. A városi birtokok hadpénze a középkor végén. In Korall 78. 2019, 59-75. o.
- Konek Sándor: Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira. Budapest, 1900.
- Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In Á. Varga László (szerk.): URBS Magyar várostörténeti évkönyv I. Budapest, 2006. 51-61. o.
- Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. In Dél-alföldi évszázadok 14. Szeged, 2000.
- Kubinyi, Alexander: Enchiridion lexici juris incliti regni Hungariae. Editio tertia opera Joannis Csaplovics. Pozsony, 1832.
- Ladányi Erzsébet: A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. In Történelmi Szemle 34. 1992. 271-283. o.
- Ladányi Erzsébet: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. In Levéltári Szemle 42. 1992. 3-12. o.
- Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. In Történelmi Szemle 23. 1980 450-477. o.
- Lakatos Bálint: Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében. Budapest, 2013. (Doktori disszertáció)

Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301-1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2019.

Lippai János: Pasoni kert, mellyben minden kerti munkák, rendelések, virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel, és kerti csemetékkal való bajmoldások. Győr 1753.

Lőrincz Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1659. In Arrabona 16. 1974, 233-241. o.

Nógrády Árpád: Az adózó jobbágy. História 27. 2005, 3. sz. 29-32. o.

Orosz István: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig. In Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás. (szerk.): Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Debrecen, 2011. 115-130.

Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium Latino-Hungaricum. Lócse, 1708.

Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I. Bern, München, 1951.

Sándor István: Sokféle írá's egybe szede. Hatodik darab. Győrött, 1799.

Solymosi László: Hospeskváltság 1275-ből. In Tanulmányok Veszprém megye múltjából – A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém, 1984. 17-100. o.

Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása 1640-1690. Erdélyi Tudományos Füzetek 114. Kolozsvár, 1940. <https://doi.org/10.36240/etf-114>

Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Humanizmus és reformáció 23. Budapest, 1995.

Szamota István: A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. In Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 16. Budapest, 1896.

Szamota István: I. Kanizsai Orsolya: Nádasdy Tamás nádor nejének gazdasági utasításai Zele Jakabhoz 1564. II. Ugyanannak gazdasági utasításai Giczi Farkashoz 1564. In Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1. 1894, 66-77. o.

Szamota István: Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902-1906.

Szatlóczi Gábor: A polgár, a zsellér és a jobbágy. Adalékok a győri polgárság középkori adattárához. In Győri Tanulmányok 41. 2020, 7-39. o.

Szegedi, Joanne: Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium, juxta ordinem titulorum operis tripartiti, sacris canonibus accommodatum. I-III. Tyrnaviae, 1734.

Szenczi Molnár Albert: Dictionarium Hungarico-Latinum. Lócse, 1708.

Szende Katalin: A magyar városok kiváltságolásának kezdetei. In Bárány Attila – Papp Klára –

Szálkai Tamás (szerk.): Debrecen város 650 éves. Várostartörténeti tanulmányok. Debrecen, 2011. 23-48. o.

Tagányi Károly: Valami a comes szóról. Századok 15. 1881, 516-519. o.

Thury Etele: Az Óvárhoz tartozó városok és falvakban levő bírák és községek rendtartása 1635-ből. In Magyar Történelmi Tár 6. 1905, 572-589. o.

Tinódi Sebestyén összes művei 1540-1555. In Régi magyar költők tára III. Budapest, 1881.

Tringli István: Hatalmaskodások a középkori Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés. Vác–Budapest, 2020.

Varga Endre (szerk.): Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. Budapest, 1958.

Villányi Szaniszló: Györmegye és város anyagi műveltségtörténete kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000-1301. Győr, 1881.

Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26. Budapest, 1999.